

HET PARTIJGEBEUREN

Kroniek van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 1984

Lidie Koeneman, Paul Lucardie en Ida Noomen

I. INLEIDING

Ondanks het feit dat 1984 slechts verkiezingen kende van de "tweede orde", zoals tussentijdse raadsverkiezingen en de Europese verkiezingen wel genoemd worden, was het verre van een politiek rustig jaar. In verschillende partijen werden stevige discussies gevoerd of heftige conflicten uitgevochten, terwijl de discussie over het al dan niet plaatsen van kruisraketten in Nederland en de parlementaire enquête naar de RSV-zaak geen enkele partij onberoerd liet. Deze kroniek biedt een chronologisch overzicht van gebeurtenissen binnen de partijen die vanaf september 1982 in de Tweede Kamer zijn vertegenwoordigd. We beperken ons tot activiteiten buiten het parlement. De handelingen van ministers of volksvertegenwoordigers in Eerste en Tweede Kamer komen hier niet of nauwelijks ter sprake: deze worden elders al gedocumenteerd. Onze bronnen bestaan voornamelijk uit: (1) knipsels van de dagbladen NRC-Handelsblad, Trouw, De Volkskrant en het Nieuwsblad van het Noorden; deze knipsels worden dagelijks verzameld en gerubriceerd voor het knipselarchief van het DNPP; (2) partijdocumenten: partijbladen, brochures en congresstukken, eveneens op het DNPP verzameld.

Alvorens de gebeurtenissen binnen de afzonderlijke partijen te behandelen, noemen we enkele politieke hoofdmomenten uit 1984.

II. HOOFDMOMENTEN

het kernwapenbesluit

Na vele maanden publieke discussie en speculatie over de door het kabinet-Lubbers te nemen beslissing over de plaatsing van 48 Amerikaanse kruisvluchtwapens op Nederlands grondgebied, nam de regering op 1 juni een besluit. Dit besluit droeg alle sporen van een compromis. Aan de ene kant werd een definitief besluit nogmaals uitgesteld, ditmaal tot 1 november 1985. Aan de andere

kant werd het juni-besluit zowel door de VVD als door de linkse partijen en het IKV geïnterpreteerd als een forse stap in de richting van plaatsing. Volgens het besluit wordt per 1 november 1985 gezien hoeveel SS-20 raketten de Sovjet-Unie op dat moment operationeel heeft. Zijn dat er meer dan op 1 juni 1984, de datum van de kabinetsbeslissing, dan zou Nederland overgaan tot plaatsing van de 48 raketten. In het geval van een eventueel accord tussen Washington en Moskou, waarin ook kruisraketten figureren, zou Nederland een "redelijk aandeel" van de te plaatsen raketten voor zijn rekening nemen. In een langdurige, nachtelijke zitting van 13 op 14 juni (dus vlak voor de Europese verkiezingen van 14 juni) loodste premier Lubbers het kabinetsbesluit door de Tweede Kamer. Hij verzette zich zowel tegen het toevoegen aan het besluit van extra criteria, aan de hand waarvan de situatie per 1 november 1985 beoordeeld zou moeten worden als tegen de wens van de VVD tot een strikte interpretatie "volgens het spoorboekje", waardoor één SS-20 raket meer aan de Sovjet-zijde automatisch de plaatsing van de 48 raketten in Nederland zou betekenen. De intern verdeelde CDA-fractie speelde wederom een cruciale rol in het debat. Voorzitter De Vries steunde uiteindelijk namens een overgrote meerderheid in zijn fractie het kabinetsbesluit. Ook hij was tegen het toevoegen van nieuwe criteria, maar zei daarbij dat "het verstand niet op nul gaat en de blik op oneindig".

Europese verkiezingen

Daags na het kernwapendebat in de Tweede Kamer vonden op 14 juni in Nederland de Europese verkiezingen plaats. De officiële uitslag werd op 17 juni bekend gemaakt. De opkomst van de kiezers was 50,52 procent en bleef daarmee ruim 7 procent achter bij de Europese verkiezingen van 1979.

Deze Europese verkiezingen boden een gevarieerd beeld ten aanzien van de term 'groen'. Er was sprake van Europese Groenen, een Groen Progressief Akkoord, de Groene Partij Nederland en het Groen Platform. Dusdanig verwarrend, dat in de media de verschillende namen nogal eens door elkaar gebruikt werden. De Europese Groenen vormden de enige echte politieke partij, opgericht op 17 december 1983 als afsplitsing van het Groen Platform. Deze partij noemde zich in eerste instantie "De Groenen", maar op 16 april deed de Kiesraad de uitspraak dat zowel "De Groenen" als het "Groen Progressief Akkoord" (van CPN, Groene Partij Nederland, PPR, PSP) niet onder die namen aan de Europese verkiezingen mochten meedoen.

Uitslag Europese verkiezingen

	1979		1984	
	perc.	zetels	perc.	zetels
CDA	35,60	10	30,03	8
PvdA	30,39	9	33,72	9
VVD	16,14	4	18,90	5
D'66	9,03	2	2,28	0
SGP, RPF, GPV	3,34	0	5,21	1
CPN, GPN, PPR, PSP	5,06	0	5,60	2
Europese Groenen	-	-	1,27	0
Centrumpartij	-	-	2,55	0
God Met Ons	0,44	0	0,44	0
Overige	-	-	-	-
Opkomst	57,79		50,52	

De Kiesraad maakte bezwaren omdat "De Groene Partij Nederland" al stond ingeschreven. Om deze reden veranderden De Groenen hun naam in "Europese Groenen", hetgeen wel werd goedgekeurd. Het Groen Progressief Akkoord handhaafde in de praktijk haar naam, maar deed officieel mee onder de lijstnaam "CPN, Groene Partij Nederland, PPR, PSP". De Groene Partij Nederland was in oktober 1982 door de PPR-leden Bas de Gaay Fortman en Wouter van Dieren bij de Kiesraad ingeschreven, maar beoogde geen politieke partij te zijn. In de praktijk noemde deze groepering zich Groen Platform; ze wilde groene politiek en de totstandkoming van groene lijsten stimuleren. Deelname aan de Europese verkiezingen met CPN, PPR en PSP kwam tegemoet aan deze doelstelling. Dankzij de lijstverbinding met de PvdA behaalde deze groepering twee zetels, die in eerste instantie werden ingenomen door B. van der Lek (PSP) en H. Verbeek (PPR).

Enige beroering verwekte de verkiezing van Ed Nijpels, voorzitter van de Tweede Kamerfractie van de VVD, die als laatste op de VVD-lijst geplaatst was. Met ruim 100.000 stemmen overschreed hij net de voorkeursdrempel. Na enige aarzeling besloot Nijpels toch de voorkeur te geven aan Den Haag boven Straatsburg. Sommige partijen verweten hem daarom "kiezersbedrog".

tussentijdse verkiezingen voor (deel)gemeenteraden

In januari moest de gemeenteraad van Scharsterland (hoofdplaats: Joure) opnieuw gekozen worden vanwege bij de vorige verkiezingen gemaakte fouten. De VVD verloor deze keer een zetel ten gunste van de PvdA. Ook bij tussentijdse gemeenteraadsverkiezingen in oktober in Zuid-Holland - vereist vanwege herindeling der gemeenten - boekte de PvdA enige winst ten opzichte van 1982, vooral ten koste van het CDA. In mei konden de inwoners van een aantal Rotterdamse wijken een deelgemeenteraad kiezen. Hieraan mochten voor het eerst ook buitenlandse inwoners deelnemen. De Partij van de Arbeid won 75 van de - in totaal - 159 zetels, 15 meer dan in 1980. CDA en D'66 gingen sterk achteruit, de VVD wist zich te handhaven. De Centruumpartij, die in drie wijken meedeed, behaalde 7 zetels. De opkomst was nu ongeveer 50%, in 1980 slechts 40%.

RSV-enquête

De door de Tweede Kamer op 24 maart 1983 ingestelde Parlementaire Enquête-commissie Rijn-Schelde-Verolme bracht onder voorzitterschap van C.P. van Dijk (CDA) op 10 december 1984 verslag uit van haar onderzoek. Overigens waren al voor die datum enkele conclusies uit het verslag uitgelekt. De commissie stelde een groot aantal tekortkomingen vast in de steunverlening van de overheid aan het RSV-concern en in het toezicht hierop vanuit regering en parlement. De meeste aandacht trok echter haar oordeel -"onaanvaardbaar"- over de handelswijze van Minister Van Aardenne (VVD), die als lid van het kabinet Van Agt I in 1980 de Tweede Kamer bewust niet volledig had ingelicht ("ronduit misleidend") over financiële toezeggingen aan het concern. Eén lid van de commissie A.H. Korthals (VVD) kon zich met het oordeel "onaanvaardbaar" niet verenigen, een ander VVD-lid - de ondervoorzitter van de commissie Joekes - wél, (zie voorts onder 'VVD').

Op woensdag 19 december besprak de Tweede Kamer in een aparte zitting de misleiding van de Kamer door Minister Van Aardenne. Een motie van de fractievoorzitter van de PvdA in de Tweede Kamer, Den Uyl, waarin hij het optreden van de minister "ronduit misleidend en daarom onaanvaardbaar" noemde, werd evenwel niet aanvaard. Hoewel de motie letterlijk conclusies uit het enquête-rapport overnam, stemde ook het CDA tegen. Volgens deze partij had Den Uyl de motie de lading van een motie van wantrouwen gegeven. In februari 1985 zou de behandeling van het totale rapport plaatsvinden.

III. ONTWIKKELINGEN BINNEN DE AFZONDERLIJKE PARTIJEN

Iedentallen

Alvorens de ontwikkelingen binnen de verschillende partijen te beschrijven volgt hier eerst een overzicht van de ledentallen van de partijen op 1 januari 1984, zoals opgegeven door de partijsecretariaten.

CDA	138.000
PvdA	100.861
VVD	90.776
D'66	12.000
PSP	8.853
CPN	10.966*
PPR	8.934
EVP	2.820
SGP	21.200
RPF	9.334
GPV	12.983
CP	?

* situatie per mei 1984, zoals geciteerd in de pers.

Christen Democratisch Appel (CDA)

kernwapens

Voor het CDA was 1984 opnieuw een jaar vol interne tegenstellingen. In de eerste helft van het jaar ging de discussie grotendeels over de eventuele plaatsing van 48 kruisraketten in Woensdrecht. In januari pleitte defensie-specialist en Tweede Kamerlid voor het CDA J. de Boer tijdens een spreekbeurt in Alphen aan den Rijn voor het uitstellen van de beslissing over de plaatsing en voor het opnieuw aan de orde stellen van het NAVO-dubbelbesluit uit 1979 binnen het bondgenootschap. CDA-fractievoorzitter B. de Vries nam afstand van dit pleidooi en zei dat de fractie haar standpunt nog moest bepalen. Een viertal CDA-Kamerleden (Frinking, Buikema, Couprie en Faber) sloten zich echter bij het standpunt van De Boer aan. Premier Lubbers en De Vries wezen uitstel

van het plaatsingsbesluit van de hand. Ze waren van mening dat in juni de beslissing moest vallen. Vervolgens ontstond er onenigheid in de partij over een uitspraak van De Vries, die hij in februari deed in het VARA-programma "Haagse Bluf", nl. dat plaatsing van alle 48 kruisraketten voor het CDA onaanvaardbaar is. Zowel de rechter- als de linkervleugel binnen de partij vond dat De Vries voor zijn beurt had gesproken. Het Christen-Democratisch Beraad (een groep kritische CDA-ers) waarschuwde na een bijeenkomst in februari dat de discussie zich niet op aantallen kernwapens moet concentreren, maar op de principiële vraag of er wel geplaatst moet worden. De Vries moest zich tegenover CDA-minister van Buitenlandse Zaken Van den Broek en zijn fractie verantwoorden. Deze gingen accoord met zijn verklaring dat zijn uitspraken voornamelijk bedoeld waren voor VVD-fractie leider Nijpels die dreigde met een kabinetscrisis voor het geval in ons land geen kruisraketten zouden worden geplaatst. Ondertussen kwam de CDA-fractie onder steeds grotere druk van binnen en buiten de partij te staan. Zo spraken een aantal kerkelijke organisaties (de synode van Gereformeerde Kerken, de Raad van Kerken en Pax Christi) zich uit tegen de plaatsing van kruisraketten in Nederland. In maart richtte een groep van 21 vooraanstaande leden van het CDA op persoonlijke titel het "Comité-CDA'ers tegen plaatsing" op. Het comité plaatste in het dagblad Trouw een oproep, die door ruim 250 CDA- en CDJA-leden ondertekend werd. De ondertekenaars waren van mening dat het eventueel instemmen van de CDA-Tweede Kamerfractie met het plaatsen van kruisraketten in strijd is met het streven van de partij om de rol van nucleaire wapens terug te dringen. Het ging volgens de oproep bij dit streven om een hoofdpunt uit het program van uitgangspunten, dat samenhangt met de grondslag en het karakter van de partij. In april hadden inmiddels al meer dan tweeduizend CDA-leden en -kiezers schriftelijke adhesiebetuigingen gestuurd naar het comité. Het CDA-bestuur liet echter in een brief aan het comité weten dat de oproep het CDA-programma tekort doet, omdat daarin het terugdringen van kernwapens in bondgenootschappelijk verband uitgangspunt is. De bedoeling van het comité was binnen de partij een brede discussie over de kernwapenkwestie van de grond te krijgen. De CDA-fractie had echter al eerder laten weten geen behoefte te hebben aan een interne discussie voordat het kabinet met een standpunt naar buiten zou zijn gekomen.

Ook de jongerenafdeling van het CDA, het CDJA, sprak zich in maart op een CDJA-raad te Zwolle uit tegen de plaatsing van kruisraketten. Maar niet alleen binnen de partij werd er druk uitgeoefend om niet te plaatsen: in april deed

een aantal christen-democratische oud-premiers en oud-ministers in een open brief een oproep tot plaatsing van kruisraketten in Nederland. Het initiatief voor deze actie was afkomstig van oud-premier P. de Jong. De mede-onder-tekenaars waren oud-premier Zijlstra en veertien oud-ministers: Van Aartsen, Bakker (oud-ARP), Beelaerts van Blokland, De Geus, Y. Scholten, Udink, Van Veen (oud-CHU) en De Block, Bot, Van den Brink, Lardinois, Van Rooy, Van der Stee en Stuyt (oud-KVP). Een aantal oud-bewindslieden (waaronder Van Agt, Biesheuvel, De Quay en Schmelzer), die wel benaderd werden, weigerden om diverse redenen te ondertekenen. Het CDA-partijbureau was niet gelukkig met de actie en wees in een reactie op de afspraak dat partij en fractie zich van commentaar zouden onthouden zolang het kabinet nog geen besluit had genomen. In mei kreeg De Vries het opnieuw zwaar te verduren in een fractievergadering van zijn partij. Hij moest uitleggen waarom hij in interviews en toespraken de zogeheten crisis-variant (pas raketten in Nederland toelaten in een tijd van internationale crisis) het maximaal haalbare had genoemd. Hij handelde hiermee in strijd met bovengenoemde afspraak. Bovendien moest hij een verklaring geven voor de verdeeldheid in de CDA-top, die ontstaan was over de crisis-variant: premier Lubbers en De Vries waren ervoor, terwijl CDA-minister Van den Broek van Buitenlandse Zaken ertegen was. Een week later bereikte de CDA-top een compromis, dat inhield dat Nederland thans niet accoord kon gaan met de plaatsing van kruisraketten in Woensdrecht. Plaatsing kon slechts onder een aantal voorwaarden geschieden. De VVD wees het compromis vooralsnog af.

Op 1 juni viel het kabinetsbesluit. Bij de uiteindelijke stemming over dit besluit in de Tweede Kamer stelden acht CDA-Kamerleden zich als dissidenten op en stemden voor een (gematigde) motie van D'66. Partijvoorzitter Bukman toonde zich teleurgesteld over dit aantal. Eerder in de week had hij de fractie opgeroepen om in eendracht te stemmen. Er werden echter geen stappen ondernomen tegen de dissidenten. Twee leden van de CDA-fractie in de gemeenteraad van Woensdrecht stapten uit de fractie en de partij, omdat ze zich als tegenstanders van plaatsing niet konden verenigen met de standpunten die het CDA had ingenomen tijdens het Kamerdebat.

sociaal-economisch beleid

Ook het sociaal-economisch beleid van het CDA zorgde voor de nodige beroering binnen de partij. In februari bracht het wetenschappelijk bureau voor het CDA

een rapport uit met de titel *Werkloosheid en de crisis in onze samenleving: de samenhang tussen economie, cultuur en politiek*. Daarin stond het terugdringen van de invloed van de overheid centraal. De auteurs concluderen dat de huidige crisis van de economie en van de verzorgingsstaat eigenlijk veroorzaakt is door een culturele crisis. Het rapport bepleit daarom correcties op de levensstijl die in de jaren zestig en zeventig is ontstaan. Een aantal aanbevelingen daartoe zijn: meer aandacht voor onbetaalde arbeid door herwaardering van vrijwilligerswerk; bestaande (betaalde) dienstverlening omzetten in onbetaalde onderlinge hulpverlening; fiscale ontmoediging van twee volledige banen per huishouden; meer verantwoordelijkheid voor familieleden onderling (zoals het laten bijdragen in de kosten door kinderen voor ouders in bejaarden- en verzorgingstehuizen). Op een studieconferentie die het Wetenschappelijk Instituut in oktober organiseerde kwam veel kritiek op het rapport. Men verweet het CDA dat het de verzorgingsstaat die het zelf heeft helpen opbouwen weer aan het afbreken is en dat de partij een filosofie zoekt voor een hard bezuinigingsbeleid. Ook het CDA-Vrouwenberaad was verontwaardigd over het rapport. Gedurende het jaar ontstond binnen deze vrouwenorganisatie en binnen het CDJA onrust over maatregelen, waar CDA-bewindslieden mede verantwoordelijk voor waren, zoals de tweeverdienerswet en het kabinetsplan tot herziening van het stelsel van sociale uitkeringen. Ze waren van mening dat hierdoor "het sociale gezicht" van de partij wordt aangetast. Ook vanuit de vakbeweging (CNV en FNV) kwamen kritische geluiden. Volgens enquêtes van de bonden zouden veel CDA-stemmers zich van de partij afkeren uit onvrede met het sociaal beleid.

kernenergie

Kernenergie was in 1984 een belangrijk discussiepunt in het CDA. In februari publiceerde de werkgroep energiebeheer van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA een rapport met de titel *Vernieuwend energiebeheer*. Volgens het rapport kan kernenergie veilig en verantwoord voor de stroomvoorziening worden gebruikt. Een lid van de werkgroep (A.S. Bos) was het met deze opvatting niet eens: hij vond het gebruik van kernenergie juist onverantwoord. Het rapport beschouwde de opslag van hoog-radioactief afval nog wel als een groot probleem. Onderzoek naar een oplossing hiervoor moest doorgaan, bijvoorbeeld door de mogelijkheid van opslag door middel van proefboringen in de zoutlagen van Groningen en Drenthe te onderzoeken. Omstreeks dezelfde tijd

verscheen een rapport over de energieproblematiek van het CDJA. Belangrijkste conclusie hiervan was juist dat de inzet van kernenergie, zonder nadelige economische gevolgen, vermeden kan worden. Door het verschijnen van het rapport van het Wetenschappelijk Instituut laaide de discussie rondom de proefboringen in Groningen en Drenthe weer op. Met name de energiespecialisten in de CDA-fractie in de Tweede Kamer A. Lansink en P. van der Linden waren hier voorstander van. Bestuurders en milieuorganisaties in de betrokken provincies reageerden verontwaardigd. In mei lanceerde Lansink het idee om het plan-Lieveense dat voorziet in de opwekking van windenergie in het Markermeer, te wijzigen voor het opwekken van kernenergie. Het plan van Lansink behelsde de bouw van twee kerncentrales in de Markerwaard. Fractievoorzitter De Vries legde vervolgens Lansink en Van der Linden een spreekverbod op: tot nader order mochten zij geen openbare uitspraken doen over kernenergie. Eerst moest volgens De Vries het plan in de fractie besproken worden. In juni stelden de beide Kamerleden een discussiestuk op voor de CDA-fractie, waarin werd uitgegaan van de bouw van twee à drie nieuwe kerncentrales voor de eeuwwisseling. Het stuk werd ook toegestuurd aan het CDA-bestuur, omdat de conclusies verder gingen dan het partijprogramma, dat zich uitspreekt tegen uitbreiding van het aantal kerncentrales. In dezelfde maand juni deden meer dan veertig organisaties op milieugebied, uit de vakbeweging en uit de kerkelijke wereld een dringend beroep op het CDA-bestuur om de uitkomst van de brede maatschappelijke energiediscussie serieus te nemen en niet te kiezen voor uitbreiding van kernenergie. In oktober vergaderde het partijbestuur over de kwestie aan de hand van een advies, opgesteld door een speciale werkgroep onder leiding van B. Krol. Dit advies sprak zich onomwonden uit voor vergroting van het aandeel van de kernenergie in de totale energievoorziening in Nederland. De schrijvers waren van mening dat dit ook niet in strijd was met het CDA-verkiezingsprogramma. Het bestuur slaagde er echter niet in een definitief standpunt te bepalen over de eventuele uitbreiding van kernenergie. Vooral de problematiek van het radioactief afval bleek een hinderpaal. Partijvoorzitter P. Bukman verklaarde dat het bestuur de discussie in de partij verder wil voortzetten, maar dat het besluit van het bestuur geen principiële afwijzing van kernenergie inhoudt. De fractie vergaderde een dag later over de nota *Tijd voor elektriciteit* van Lansink en Van der Linden. Ze stelde vast dat er geen principiële bezwaren bestaan tegen kernenergie, maar ze nam niet de conclusie van de twee Kamerleden over dat er twee of drie kerncentrales bij moeten komen. Een definitieve

beslissing wil de partij niet nemen voor de Tweede Kamerverkiezingen van 1986.

Faber en de kerkgang

In januari zorgde het Tweede Kamerlid S. Faber voor enige onrust in de partij toen hij tijdens een spreekbeurt in Makkum stelde dat de regelmaat van de kerkgang mede bepalend moet zijn of een kandidaat het CDA kan vertegenwoordigen. Hij sprak zijn verontrusting uit over de uitslag van een onderzoek waaruit blijkt dat veertig procent van de CDA-achterban zelden of nooit naar de kerk gaat. Faber waarschuwde voor het gevaar dat deze groep kiezers al te zeer haar stempel gaat drukken op de besluitvorming binnen de partijorganen, waardoor de partij haar christelijke grondslag zou kunnen gaan verliezen. Partijvoorzitter Bukman en een aantal andere CDA-coryfeeën verklaarden echter in een reactie hierop dat zij het voldoende vinden als partijleden het program van uitgangspunten en het verkiezingsprogram onderschrijven. Kerkgang beschouwden zij als een persoonlijke aangelegenheid, waar ieder zelf over moet beslissen. Faber lichtte vervolgens in een artikel in het dagblad Trouw van 19 januari zijn uitspraken toe. Hij was van mening dat de grondslag van het CDA ("de Heilige Schrift als richtsnoer voor het politiek handelen", artikel 2 van de statuten) niet voldoende functioneert als samenbindend element. Hij constateerde dat er na de fusie van ARP, CHU en KVP weinig gesproken is over het functioneren van de grondslag. Hij beriep zich hierbij ook op het in september 1983 verschenen rapport over de interne partijorganisatie *Appèl en Weerklank* dat tot dezelfde conclusie kwam. Als oorzaak voor deze zwijgzaamheid zag hij de angst binnen de partij voor de mogelijkheid dat de grondslag tot uiteenlopende standpunten leidde (bijvoorbeeld IKV versus ICTO), waardoor de grondslag in feite dynamiet is geworden.

middenschool

In januari werd binnen het CDA een pressiegroep opgericht tegen de middenschool. Ze noemden zichzelf "landelijke werkgroep van christen-democratische onderwijsbetrokkenen". De werkgroep werd opgericht als reactie op het verschijnen van de CDA-brochure *Samen Verder*. In de brochure pleit het Wetenschappelijk Instituut van de partij voor geleidelijke invoering van een driejarige middenschool (= (geïntegreerd) voortgezet basisonderwijs). De werk-

groep van christen-democratische onderwijsbetrokkenen vond echter het ongedeeld bij elkaar houden van leerlingen in de eerste drie klassen van het voortgezet basisonderwijs een noodlottige ontwikkeling. Het ging de werkgroep erom dat het CDA na een open en reële interne discussie tot een standpunt over voortgezet onderwijs zou komen en dat niet sluipend een onomkeerbare ontwikkeling in de richting van de middenschool in gang zou worden gezet zonder dat het CDA als partij zich daarover had uitgesproken. Nog dezelfde maand vond een gesprek plaats met het partijbestuur, dat toezegde dat de discussie over het voortgezet onderwijs in de partij gevoerd kon en mocht worden. De werkgroep stelde vervolgens een ontwerp-resolutie op, die op een partijraad van het CDA behandeld zou moeten worden. Als antwoord op de brochure *Samen Verder* publiceerde de groep in september een eigen brochure *Over talenten gesproken*.

CDA-programmacommissie

In september stelde het bestuur een commissie in die een concept-programma voor de Kamerverkiezingen van 1986 moest gaan opstellen. Als voorzitter werd benoemd L.M. van Leeuwen, president-directeur van het verzekeringsconcern Stad Rotterdam en oud-voorzitter van de CHU. In de commissie zitten verder de senatoren Leyten-de Wijkerslooth de Weerdensteyn en Viersen (oud-CHU), Van Lieshout en Penders (oud-KVP), Albada (oud-minister van Sociale Zaken) en H.A. de Boer (oud-ARP). De commissie kreeg de opdracht een kort, bondig en vooral concreet verkiezingsprogramma te schrijven.

congres en partijraden

Op 11 februari hield het CDA een congres in Breda, dat voornamelijk gewijd was aan de Europese verkiezingen. Het congres bekrachtigde het besluit van de partijraad van november 1983 om B. Beumer als lijsttrekker aan te wijzen. Ook werd er het Europees verkiezingsprogramma aangenomen. Verder ging het CDA-congres zonder stemming accoord met het enigszins vervroegd buitenwerking stellen van het fusieprotocol van de oude partijen KVP, ARP en CHU. De verdeling naar "bloedgroepen" bij het vaststellen van kandidatenlijsten en besturen van het CDA was hiermee verleden tijd. De CDA-kandidatenlijst voor de Europese verkiezingen in juni was de laatste die volgens de afgesproken verdeelsleutel tussen KVP, ARP en CHU werd opgesteld.

Premier Lubbers wees in zijn toespraak het voorstel van de CDA-Tweede Kamerfractie voor het invoeren van een derde televisienet van de hand.

Op 18 en 19 mei kwam de partijraad voor het eerst in nieuwe samenstelling (met leden, die niet door de voormalige partijen werden aangewezen, maar door de Kamerkringen van het CDA) in Hoogeveen bijeen. Een belangrijk onderwerp van discussie was de kernwapenkwestie. Premier Lubbers hield een pleidooi voor de crisisvariant. Fractievoorzitter De Vries en VVD-fractievoorzitter E. Nijpels beschuldigden elkaar over en weer over de kwestie van de kruisraketten een kabinetscrisis uit te lokken. Laatstgenoemde deed dat op een partijraad van de VVD die tegelijkertijd in Haarlem bijeenkwam. De partijraad van het CDA nam een resolutie aan, die een dringend beroep deed op het kabinet om met voortvarendheid te werken aan een besluit over de plaatsing van de middellange afstandswapens. Een resolutie van het comité "CDA-ers tegen plaatsing", waarin werd gevraagd een extra partijraad te houden nadat het kabinet een besluit zou hebben genomen over de raketten en voor een standpuntbepaling van de CDA-fractie, werd verworpen. Een ander belangrijk onderwerp van discussie was het in 1983 gepubliceerde rapport *Appel en Weerklank* over de interne organisatie van de partij. De afgelopen maanden was dat werkstuk door de lokale afdelingen en Kamerkringen besproken. De partijraad ging accoord met een geamendeerde ontwerpbesluitenlijst naar aanleiding van het rapport, geheel conform de voorstellen van het Dagelijks Bestuur. Eveneens werd een tweetal resoluties behorend bij het rapport aangenomen. De eerste behelsde de hoofdconclusies van de partijpolitieke discussie. De tweede wees op het belang van de contacten tussen het CDA en de kerken, zowel op landelijk als op plaatselijk niveau.

Op de partijraad werd tevens een nieuw bestuur verkozen, voor het eerst niet meer volgens het fusieprotocol. In april had het zittende bestuur van ruim negentig mensen al een ontwerp-kandidatenlijst opgesteld. Het was de bedoeling dat het nieuwe bestuur veel kleiner zou worden en ongeveer veertig leden zou tellen. Het bestuur wees zevenentwintig zetels toe aan vertegenwoordigers van de Kamerkringen. Voor de resterende plaatsen stelde het een kandidatenlijst op, waarbij alle bestuursleden die zich weer beschikbaar hadden gesteld gekoppeld werden aan een tegenkandidaat. Bukman was de enige die geen tegenkandidaat kreeg, omdat men van mening was dat hij gewoon partijvoorzitter moest blijven. Zo werden vijftien koppels samengesteld waaruit de partijraad een keuze moest

maken. Twee omstreden politici werden niet gekozen in het nieuwe bestuur. Eén van hen was W. Aantjes (oud-ARP en oud-fractie voorzitter van het CDA). Hij had zich altijd zeer kritisch opgesteld binnen het CDA (onder meer bij de conflicten rond Scholten en Dijkman en op het gebied van het sociale beleid van het CDA). Bovendien was hij (nog steeds) omstreden vanwege zijn oorlogsverleden. Zo verspreidde een groepje CDA-ers, het "Anti-Aantjes" comité, enkele dagen voor de partijraad een pamflet waarin tegen de kandidatuur van de oud-fractie leider werd geprotesteerd. De tweede was oud-minister van CRM en oud-partijvoorzitter van de ARP H.A. de Boer, thans burgemeester van Haarlemmermeer. Hij is atoompacifist en was lid van het comité "CDA-ers tegen plaatsing" van de kruisraketten. De partijraad koos hun respectievelijke tegenkandidaten D. Corporaal en K. van de Steenhoven. Beiden behoren eveneens tot de linkervleugel van het CDA, maar zijn minder omstreden. Het nieuwe partijbestuur telde uiteindelijk tweeënveertig leden. De partijraad stelde vervolgens een voordracht vast ten aanzien van de voorzitter en de twee vice-voorzitters van de partij. Hierover beslisten de gemeentelijke afdelingen en de stemhebbende leden van de partijraad via een schriftelijke stemming. De uitslag zou op de partijraad in december bekend worden (zie hieronder). De partijraad in mei sprak zich er ook voor uit dat voor vrouwen en jongeren meer plaatsen in besturen en op kandidatenlijsten ingeruimd moesten worden. Dit was al bepleit in het rapport *Appèl en Weerklank*. In een tweetal andere resoluties werd gepleit voor het nog in deze kabinetsperiode terugbrengen van de uitgaven voor ontwikkelingssamenwerking op het niveau van het CDA-programma en voor een structurele regeling van een maximale bescherming van de echte minima bij voortgezette bezuinigingen.

Op 15 december kwam de partijraad bijeen in Arnhem. Ditmaal stond als centraal punt op de agenda de omstreden ontwerp-resolutie van het Partijbestuur over homoseksualiteit. In juli had het deze ter discussie voorgelegd aan de plaatselijke afdelingen van de partij, nadat de partijraad in november 1983 had geweigerd een veel langere resolutie in behandeling te nemen. De preambule van de resolutie stelde dat het CDA uitgaat "van de fundamentele gelijkheid van mensen, ongeacht overtuiging, ras, geslacht, geaardheid, afkomst en/of economische positie". Onder het kopje "homofilie en samenleving" stond dat het CDA bijzondere betekenis hecht aan "huwelijk en gezin, als uitdrukking van het in verantwoordelijkheid, in geborgenheid, liefde en onderlinge zorg willen leven". Andere duurzame samenlevingsvormen (waaronder die van homo-

seksuelen) waarvoor deze waarden evenzo kenmerkend zijn, behoeften volgens de partij een vergelijkbare rechtsbescherming van de overheid. Het onderdeel "homofilie en arbeid" van de resolutie bleek uiterst controversieel. Want, hoewel het CDA vond dat zowel overheid als particuliere organisaties bij hun benoemings- en ontslagbeleid geen acht dienen te slaan op de homoseksuele geaardheid en overeenkomstige leefwijze van de betrokkenen, was het van mening dat de overheid niet de bevoegdheid heeft dit bij particuliere organisaties, die zich beroepen op hun levensbeschouwelijke grondslag, wettelijk af te dwingen. Deze bepaling werd door sommigen in strijd geacht met artikel 1 van de herziene Grondwet, waarin het anti-discriminatiebeginsel is vastgelegd. Het CDA-bestuur beriep zich echter op een ander artikel van de Grondwet waarin de vrijheid van bijzondere organisaties wordt vastgelegd om zich in te richten zoals zij dat zelf willen. Critici waren van mening dat de partij met deze bepaling de kant koos van de christelijke schoolbesturen en verschillende vrouwenorganisaties die zich de afgelopen jaren fel hadden verzet tegen gelijke behandeling van homoseksuelen tijdens de publieke discussie over het voorontwerp van de Wet Gelijke Behandeling, ingediend door toenmalig staatssecretaris van Emancipatiezaken Kraaijeveld-Wouters en minister van Justitie De Ruiter (beiden CDA). Tal van organisaties (onder andere de Nederlandse vereniging tot integratie van homoseksualiteit COC, de Emancipatieraad, het Nederlandse juristencomité voor de mensenrechten, vakbonden en kerkelijke organisaties protesteerden tegen dit onderdeel van de resolutie. Dertien christelijke homo-organisaties riepen de CDA-kieskringen in een brief op de resolutie te verwerpen. De homo-groep van de partij, het CDA-overleg Homofilie, behoorde evenwel niet tot deze organisaties. Veel kritiek was er ook op het feit dat het partijbestuur een onderscheid maakte tussen "geaardheid" en "levenswijze". Op de partijraad pleitten een aantal Kamerkringen en het CDJA ervoor de omstreden passage te schrappen. Een voorstel hiertoe van de Kamerkring Haarlem werd met gering verschil verworpen (115 tegen 125 stemmen). Opvallend was dat daarna de partijraad toch met grote meerderheid (171 tegen 43 stemmen) de gehele resolutie aannam. De uitspraak over homoseksualiteit zou worden opgenomen in het ontwerpverkiezingsprogramma 1986-1990 en dienen als leidraad voor de CDA-fractie bij de behandeling van de anti-discriminatiewetgeving. Op deze partijraad stond ook het rapport *Van verzorgingsstaat naar verzorgingsmaatschappij* ter discussie. Het was geschreven door de werkgroep "Politiek perspectief", onder voorzitterschap van D.Th. Kuiper (voor een korte samenvatting zie het Jaarboek van het DNPP 1983, blz. XVI). De partijraad besloot

dat de hoofdlijnen ervan mede richtinggevend zullen zijn voor het beleid dat het CDA de komende jaren zal voeren.

De partijraad herkoos partijvoorzitter Bukman met overweldigende meerderheid voor een nieuwe termijn van vier jaar. Eerste vice-voorzitter G.J. Fleers werd eveneens herkozen. Als nieuwe tweede vice-voorzitter koos de partij mevrouw G.W. van Montfrans-Hartman, burgemeester van Veere.

De partijraad in december keurde verder de begroting goed waarop het CDA-vrouwenberaad, ondanks alle protesten vanuit die organisatie, werd aangeslagen voor vijftienduizend gulden extra-inkomsten voor de partij. Voor mevrouw R. ten Hagen-Pot gaf deze maatregel de doorslag om zich niet herkiesbaar te stellen als voorzitster van het CDA-vrouwenberaad. Het beraad besloot de vijf gulden extra, die de vrouwen in rekening zou worden gebracht, niet te betalen.

Centrumpartij (CP)

Ook het jaar 1984 leverde voor de Centrumpartij het bekende beeld op van rellen en incidenten. Interne conflicten kwamen voor het eerst ruimschoots in de openbaarheid.

Bij de Europese verkiezingen behaalde de partij 2,55% van de uitgebrachte stemmen, een aanzienlijke winst vergeleken met de Tweede Kamerverkiezingen van 1982; maar niet voldoende om een zetel te behalen. De opiniepeilingen lieten in de loop van het jaar echter een afname zien van potentiële kiezers. Volgens de AVRO-Lagendijk enquête van december zou de Centrumpartij zelfs geen zetel in de Kamer meer halen.

Voor politieke partijen en juristen bleef de kwestie van een partijverbod actueel. Betrekkelijk nieuw was de discussie over een mogelijk 'beroepsverbod' voor leden van de Centrumpartij, met name binnen de politie. Diverse politie-commissarissen en politiebonden deden uitspraken over de vraag of maatregelen getroffen moesten worden tegen politieagenten die lid van de Centrumpartij zijn. Deze problematiek kreeg extra aandacht toen bekend werd dat in Rotterdam een hoofdagent lijsttrekker was van de Centrumpartij voor deelgemeenteraadsverkiezingen op 16 mei. De Rotterdamse gemeentepolitie huldigde - evenals de Amsterdamse - het standpunt dat tegen leden van de Centrumpartij binnen haar korps geen maatregelen getroffen konden worden, aangezien de CP gewoon vertegenwoordigd is in de Tweede Kamer. De politiebonden reageerden verdeeld. De korpschef van de gemeentepolitie te Almere, commissaris B. Staal, oordeelde

dat leden van de Centruumpartij niet gehandhaafd zouden kunnen worden in het politiekorps.

Binnen de welzijnssector en in het onderwijs kwamen soortgelijke vragen aan de orde. Daadwerkelijk ontslag kreeg een medewerker van de Limburgse Immigranten Stichting (LIS), op grond van zijn hoofdbestuurslidmaatschap van de Centruumpartij. Het ontslag werd door de rechter bekrachtigd. De specifieke doelstelling van de LIS - het behartigen van belangen van buitenlanders in Limburg - stond haaks op de bekende doelstellingen van de Centruumpartij, hetgeen een verstoring van de arbeidsrelatie en een gebrek aan onderling vertrouwen tussen medewerker en Stichting tot gevolg had. Om die reden achtte de rechter ontslag gerechtvaardigd.

Het CP-Kamerlid Janmaat zorgde voor onrust, door te verklaren dat hij weer enkele uren les wilde gaan geven aan de scholen, waar hij vóór zijn kamerlidmaatschap werkzaam was. Na een rechtsprocedure, aangespannen door de betrokken scholen, bepaalde de Haagse kantonrechter G. Keizer op 22 oktober dat de arbeidsovereenkomst tussen Janmaat en de scholen gezien de verstoorde verhouding ontbonden was. De vice-voorzitter van de Centruumpartij, De Wijer, werd in november door het college van B&W van Utrecht ontslagen als leraar geschiedenis aan de Hendrik van der Vlist Scholengemeenschap, eveneens vanwege de "verstoorde relatie met zijn collega's". Al in augustus was De Wijer hierom voor drie maanden geschorst. Konst, de voorzitter van de Centruumpartij, zag zich gedwongen per 1 december al zijn functies binnen de partij neer te leggen. Het Nijmeegse Elshofcollege zou hem anders als geschiedenisleraar ontslagen hebben.

In april deed een interne nota van het Wetenschappelijk Bureau van de Centruumpartij veel stof opwaaien. In de nota *Nederland voor de Nederlanders* werd gesteld dat het gebruik van geweld door Nederlandse burgers tegen buitenlanders onder bepaalde omstandigheden gelegitimeerd kan worden met een beroep op noodweer. Door het VARA-radio programma 'De Stand van Zaken' werd de nota openbaar gemaakt. Naar aanleiding hiervan spande de Anne Frank Stichting een kort geding aan tegen het Wetenschappelijk Bureau met als eis dat verspreiding van het rapport verboden zou worden. De Anne Frank Stichting verloor dit kort geding aangezien het zou gaan om een ontwerp-rapport dat niet in de publiciteit was gebracht. Het vonnis stelde wel vast dat de inhoud 'kant noch wal raakte' en dat de rechter in kort geding zou optreden, indien de Centruumpartij tot publiciteit zou overgaan. Na deze uitspraak ging de Anne

Frank Stichting in hoger beroep, maar ook door het gerechtshof werden haar eisen niet ingewilligd.

interne ontwikkelingen

Intern werd de partij gedurende een groot gedeelte van het jaar geplaagd door onderlinge twisten. Deze conflicten hadden meer te maken met persoonlijke vetes en persoonlijke machtsstrijd dan met onenigheid over doelstellingen en strategie. Aan het begin van het jaar deelde het gemeenteraadslid Fresco van de Centruumpartij in Almere mee dat hij zijn lidmaatschap van de partij had beëindigd. In deze verklaring, die hij tijdens zijn eerste optreden in de raad aflegde, noemde Fresco de Centruumpartij "levensgevaarlijk, niet in de laatste plaats door haar tweeslachtigheid, onduidelijkheid en vele, vele vaagheden". Hij viel met name het beleid van de Centruumpartij ten aanzien van de buitenlanders en de minderheden aan. Fresco zou als eenmansfractie deel blijven uitmaken van de gemeenteraad van Almere. Hij was tot die tijd ook lid van het Hoofdbestuur van de Centruumpartij geweest.

In mei hield de CP een congres in Boekel (N.B.), waar een nieuw bestuur werd verkozen. Nieuwe voorzitter werd Konst. Midden juli kwam een conflict tussen het Tweede Kamerlid Janmaat en het Dagelijks Bestuur tot uitbarsting. Aanleiding vormde het besluit van het Dagelijks Bestuur om de voormalige secretaris Giesen te schorsen. Janmaat schaarde zich achter Giesen en leverde in een verklaring forse kritiek op twee leden van het Dagelijks Bestuur, Konst en De Wijer, die volgens hem voor een "rechts-radical" koers stonden. Volgens Janmaat was Konst bovendien uit op zijn kamerzetel, terwijl het bestuur vond dat Janmaat teveel macht naar zich toe wilde trekken. Tegen zijn zin had Janmaat in mei het voorzitterschap moeten overdragen aan Konst. Begin september ontstonden er ruzies over financiële zaken. De nieuwe penningmeester Lier, die Janmaat opvolgde, beschuldigde Janmaat van "een complete chaos" in de boekhouding. In verband met radio- en televisieuitzendingen verweet hij hem bij de Regeringscommissaris voor de omroep gefingeerde declaraties te hebben ingediend.

In oktober besloot het Dagelijks Bestuur van de Centruumpartij unaniem Janmaat als partijlid te royeren. Als argumenten golden zijn onjuiste interpretatie van het partijprogramma en zijn eigenmachtig en ondemocratisch handelen. Vlak daarvoor had Janmaat met geestverwanten een vergadering belegd

om te praten over de problemen in de Centruumpartij. Van het Hoofdbestuur had hij alleen de hem 'welgevallige leden' uitgenodigd, aldus partijvoorzitter Konst. Deze actie vormde voor het bestuur de directe aanleiding tot het royement. Janmaat legde zich bij dit besluit neer maar hield vast aan zijn zetel in de kamer. Het feit dat de Centruumpartij niet langer vertegenwoordigd was in de Tweede Kamer betekende dat de subsidieverlening voor het Wetenschappelijk Bureau en het vormings- en scholingsinstituut per 1 mei 1985 beëindigd zou worden. Een aantal aanhangers van Janmaat zegden naar aanleiding van zijn royement hun lidmaatschap van de CP op en kondigden aan een nieuwe "centrumdemocratische" partij te zullen oprichten.

Communistische Partij van Nederland (CPN)

De meningenstrijd binnen de CPN, manifest geworden sinds het 28e partijcongres in november 1982, bereikte haar hoogtepunt tijdens het Buitengewoon Congres op 4 en 5 februari. Maar ook na dit congres bleven de tegenstellingen tussen de Horizontalen, waarvan een gedeelte zich zou verenigen in het Verbond van Communisten in Nederland, en de Vernieuwers, groot en onoverbrugbaar. Aan weerszijden zegden CPN'ers hun lidmaatschap op.

Buitengewoon Congres

Op de agenda voor het Buitengewoon Congres stond de behandeling van het ontwerp-partijprogram van de CPN. Het ontwerp was in september 1983 door het Partijbestuur vastgesteld en vervolgens ter beoordeling het land ingestuurd. De afdelingen maakten op grote schaal gebruik van hun recht op amendering en dienden bij elkaar ongeveer 3500 amendementen in. Mede om die reden waren er uiteindelijk 3 sessies nodig (4, 5 februari; 12 februari en 26 februari). om het gehele program vast te stellen. Na afloop van de eerste bijeenkomst kwam het congres niet verder dan paragraaf elf van hoofdstuk I, de grondslag. De verdeeldheid over de algemene uitgangspunten was enorm groot. De Horizontalen wensten vast te houden aan 'marxistisch-leninistische' principes, terwijl het Partijbestuur in het ontwerp slechts sprak over de inspiratie die uitgaat van de "marxistische ideeën van het wetenschappelijk socialisme". Vanuit andere hoek werd gepleit voor erkenning van andere inspiratiebronnen, die gelijkwaardig aan het marxisme zouden zijn. Vele schorsingen en tussen-tijdse beraadslagingen leverden zondag 5 februari op de valreep een compromis op.

Hierin stond verwoord dat de CPN "voortbouwt op marxistische inzichten en theorieën omtrent het functioneren van de kapitalistische maatschappij en de noodzaak van revolutionaire strijd voor socialisme". Daarnaast zou de CPN openstaan voor het feminisme. Met name de vrouwengroepen binnen de CPN voelden zich gepasseerd omdat het feminisme hierbij ondergeschikt en niet nevenschikt werd aan het marxisme. Samen met de vernieuwers wisten de vrouwen het "openstaan" voor het feminisme te wijzigen in: "Evenzeer bouwt de partij voort op inzichten vanuit het feminisme...", waarbij dus marxisme en feminisme in de tekst als gelijkwaardig beschouwd werden. Het aldus bijgestelde compromis werd met een stemverhouding van 60-40 aangenomen. Voor vele Horizontalen leek deze eindtekst, na twee dagen compromissen sluiten, op 'de druppel die de emmer deed overlopen'. Kwaad verlieten ze het congres, hoewel ze het volgende weekeinde wel weer zouden terug komen. Na deze twee dagen constateerde partijvoorzitter Elli Izeboud dat ze inhoudelijk over de besluitvorming niet ontevreden was: "Van tevoren werd voorspeld dat de partij weer stappen terug zou gaan doen. Dat is absoluut niet gebeurd".

Op 12 februari werd behandeling van het ontwerp-programma vervolgd. Vastgesteld dienden nog te worden het laatste gedeelte van hoofdstuk 1 en de hoofdstukken 2 tot en met 10. Ook deze keer werd de behandeling van het programma niet voltooid. Struikelblok vormde de arbeidstijdverkorting. Eerder op de dag waren hoofdstukken als 'internationale politiek' en 'Nederland: maatschappij in beweging' zonder veel problemen behandeld. Enkele grepen hieruit: de CPN besloot tot een "heroriëntatie van de buitenlandse politiek gericht op het uittreden uit de NAVO; het begrip democratisch centralisme werd uit het programma geschrapt, de autonomie van vakbeweging en andere sociale bewegingen werd gerespecteerd, waarbij "iedere hiërarchische rangschikking van bewegingen" werd verworpen.

Inzet van discussie bij het punt arbeidstijdverkorting was de prioriteit van behoud van koopkracht binnen bestaande verhoudingen of voor een herverdeling van betaalde arbeid en inkomen tussen mannen en vrouwen. In een chaotische discussie sprak uiteindelijk een kleine meerderheid zich uit voor een 25-urige werkweek met behoud van loon. Opnieuw betekende de uitslag van deze stemming dat een aantal communisten kwaad de zaal verliet; in dit geval leden van de groepering 'Communisme en vakbeweging' en een meerderheid van de afgevaardigden uit de districten Groningen, Noord-Holland-Noord en Drenthe. De 'achterblijvers' in de zaal besloten het congres eerst een lange rustperiode te gunnen. Na afloop van deze derde congresdag gaf Elli Izeboud te kennen dat een scheuring in de

CPN nog steeds niet aan de orde was. "Wie breuken verwachtte, komt bedrogen uit. Wie wonderen verwachtte, komt ook bedrogen uit", aldus Izeboud aan het slot van deze weer turbulente bijeenkomst.

Twee weken later op 26 februari vond de laatste bijeenkomst plaats gewijd aan de bespreking van het ontwerp-program. Naar aanleiding van de besluitvorming op de vorige congresdagen was het Partijbestuur van verschillende kanten onder druk gezet om wèl (Horizontalen) respectievelijk niet (Ver-nieuwers) op de genomen besluiten ten aanzien van arbeidstijdverkorting terug te komen. In een persverklaring gaf het Partijbestuur te kennen vast te houden aan de uitspraak van het congres: streven naar een 25-urige werk-week met behoud van loon. Het bestuur zei dat er 'door actie een mentaliteitsverandering moet worden afgedwongen in de sociaal-economische politiek'. Door deze mentaliteitsverandering zou geld vrijgemaakt kunnen worden voor arbeidstijdverkorting. Door deze verklaring probeerde het partijbestuur de tegenstellingen binnen de partij te verzoenen.

Vergeleken met de vorige bijeenkomsten werden nu op rustige wijze de laatste hoofdstukken over de sociale voorzieningen, de democratische weg naar het socialisme en de coalitievorming behandeld en vastgesteld. Uiteindelijk ging zeventig procent van de afgevaardigden accoord met het geamendeerde program. Op een persconferentie verklaarde CPN-voorzitter Izeboud de dertig procent tegenstemmers niet als oppositie te beschouwen. Het grootste gedeelte van de tegenstemmers zou volgens haar wel bereid zijn de besluiten te respecteren.*

Verbond van Communisten in Nederland

Ook al leek de laatste dag van het programcongres nogal rustig te verlopen, in feite was deze rust schijn. Op de achtergrond speelde het feit dat een dag eerder, zaterdag 25 februari, tijdens een bijeenkomst van het Horizontaal Overleg besloten was tot de oprichting van een Verbond van Communisten in Nederland, (VCN). Op het CPN-congres werd deze nieuwe organisatie vrijwel algemeen beschouwd als "een partij in de partij". Het Dagelijks Bestuur van

* noot: zie voor nader commentaar op de inhoud van het nieuwe partijprogram het artikel van Paul Lucardie 'Van Bolsjewisme naar "Pluriformisme": de programmatische vernieuwing van de CPN', eveneens in dit Jaarboek.

de CPN reageerde afwijzend op de oprichting van het VCN. Deze kon niet anders gezien worden dan "als aanzet tot vorming van een aparte organisatie die nauwelijks te onderscheiden is van een nieuwe partij (...) Het Dagelijks Bestuur van de CPN acht deze handelwijze van de coördinatiegroep van het HOC (het Horizontaal Overleg van Communisten - red.) volstrekt verwerpelijk, in strijd met het democratisch functioneren van de partij en uiterst schadelijk voor een slagvaardig optreden van communisten". Ook de grote horizontaal-gezinde afdelingen Groningen en Noord-Holland-Noord, bleken niet erg gelukkig te zijn met het initiatief van de coördinatiegroep. Ze distantieerden zich van het streven om een organisatie van zowel CPN-leden als niet-CPN-ers op te richten, met eigen eisen, eigen acties en een eigen discipline. Hiermee leek een einde gekomen aan het Horizontaal Overleg als een pressiegroep van marxisten-leninisten binnen de CPN.

Enkele dagen na het congres verklaarde het Partijbestuur dat het lidmaatschap van de CPN onverenigbaar is met het lidmaatschap van het Verbond van Communisten in Nederland. Het partijbestuur noemde de oprichting van het Verbond "onaanvaardbaar".

Op 6 en 7 oktober hield het VCN zijn eerste algemene vergadering te Amsterdam. De vergadering koos een nieuw bestuur en droeg dit op "maatregelen te nemen ter voorbereiding van een buitengewone algemene vergadering, uiterlijk in oktober 1985, waarop besloten kan worden tot de oprichting van een nieuwe Communistische Partij". De overwegingen hiertoe luiden o.a. "dat er op dit moment in Nederland geen communistische partij is" en "dat niet verwacht wordt dat de CPN de functies van een communistische partij weer gaat vervullen". Volgens medeoprichter van het VCN, L. Meerten, zette de CPN zich niet meer in voor de klassenstrijd, maar volgde ze gewoon de sociaal-democratische theorieën. Lid van het Dagelijks Bestuur van de CPN Van Hoek noemde de VCN als partij een "doodgeboren kind" en niet meer dan een stapje in de "rituele tredmolen". "Royement zou te veel eer zijn, maar ik vraag me wel af of de VCN'ers nog in de CPN thuishoren", aldus Van Hoek.

In een verklaring van het Dagelijks Bestuur van het VCN begin januari '85 zouden alle communisten opgeroepen worden, in en buiten de CPN, om aan de oproep van oktober inhoudelijk gestalte te geven. De leden van het VCN dienen "in dat kader de maatregelen te nemen de banden met de CPN te verbreken". Deelname aan discussies en congressen van de CPN werd niet langer zinvol geacht.

Had het VCN, als 'erfgenaam' van het Horizontaal Overleg dus duidelijk alle

banden met de CPN verbroken, een ander deel van het voormalig HOC organiseerde zich binnen het zgn. "Enkhuizer Overleg" en poogde steeds van binnenuit de CPN weer op het goede spoor te zetten.

Naast kritiek en afkalving van leden vanuit orthodoxe hoek kreeg de CPN ook te maken met een uittocht van vernieuwers. Onder deze vernieuwers bevonden zich vele aanhangers van de "Linkse Doorbraak", die nauwere samenwerking bepleitten tussen CPN, PPR en PSP, met als uiteindelijk doel een fusie. Bekende voorstanders van deze 'doorbraak'-gedachte, oud-Kamerlid Gijs Schreuders en partijbestuurslid Onno Bosma zegden hun partijlidmaatschap in 1984 op. Voor hen ging het samenwerkingsproces niet snel genoeg. Ook op plaatselijk gebied tekende de strijd tussen vernieuwers en orthodoxen zich af. In Groningen richtten verontruste vernieuwers een parallel-afdeling op om zich te onttrekken aan het weinig vernieuwingsgezinde districtsbestuur; in Tilburg ontstond een dusdanige patstelling tussen de twee richtingen, dat vernieuwers een nieuwe afdeling oprichtten, buiten medeweten van de andere leden.

Ledenstal en financiën

Het ledenbestand van de CPN vertoont sinds 1978 een aanzienlijke achteruitgang. Voor het eerst werden hierover door de partij cijfers bekend gemaakt. Had de partij in 1978 nog 15.520 leden, in mei 1984 waren het er nog maar 10.966. In de meest traditionele CPN-bolwerken bleken de verliezen het grootst. Dit ledenverlies leidde, met de hoge kosten van extra congresdagen en geringere inkomsten bij inzamelingsacties, tot een tekort van drie ton op de begroting. Dit bleek uit de financiële verantwoording van het Partijbestuur aan het eind van het jaar. Als gevolg hiervan zouden het volksdagblad *De Waarheid* en het IPSO, het Wetenschappelijk Bureau van de CPN, minder geld krijgen uit de partijkas. Voor *De Waarheid* een strop, want deze krant had toch al te maken met abonneeverlies: *De Waarheid* die volgens het besluit van het 28e congres "een communistische krant van betekenis voor heel links" diende te zijn, leverde voortdurend stof tot interne discussies. Met name vanuit orthodoxe hoek klonk het verwijt dat de krant te weinig aandacht schonk aan standpunten van CPN-ers. Dat het redactionele beleid ertoe bijdroeg dat deze krant minder geld van het Partijbestuur kreeg, berustte volgens hoofdredacteur Vecht op "een boosaardige suggestie die op geen enkele wijze valt hard te maken".

Democraten '66 (D'66)

De opiniepeilingen lieten ook in 1984 voor D'66 een voortdurende achteruitgang zien in kiezersaanhang. Het zetelaantal varieerde in de kiezersonderzoeken van 3 tot het absolute dieptepunt van 1 zetel (VARA's Rooie Haan/Interview enquête op 27 oktober). Deze neergaande lijn werd bevestigd door de uitslag van de Europese verkiezingen, waar D'66 terugviel van 2 naar 0 zetels. Met verontrusting werd binnen de partij tegen deze ontwikkeling aangekeken. De interne discussies over de herkenbaarheid van D'66 en de aantrekkingskracht van haar politiek leider, kunnen hiermee in verband gebracht worden.

De reeds eerder gestarte discussie over de politieke grondslag van de partij vond haar voorlopige afsluiting tijdens de Algemene Ledenvergadering op 21 januari te Biddinghuizen. Ter bespreking stond de resolutie *Nadere Aanduiding*, niet ingediend door het Hoofdbestuur, maar door een individueel lid (Jan Veldhuizen). Hij benadrukte dat D'66 niet duidelijk herkend wordt en dat de partij in wezen links-liberaal is. Voorstanders van deze opvatting betoogden dat er binnen de Nederlandse partij-politieke verhoudingen ruimte zou zijn voor een vierde stroming. D'66 zou in deze stroming passen en zo haar plaats in de Nederlandse politiek en haar identiteit versterken. Hoofdbestuurslid B. van den Bosch bestreed deze opvatting. Een nadere aanduiding zou niets oplossen, hoogstens een nieuwe discussie opleveren over wat links-liberalisme precies is. Bovendien zou de term liberalisme te veel geassocieerd worden met de VVD, aldus Van den Bosch. De 'aanduidingsresolutie' werd na uitvoerige discussie uiteindelijk met ruime meerderheid verworpen, waarmee D'66 haar pragmatisme bleef onderstrepen.

Tijdens dezelfde vergadering werd besloten tot de oprichting van een aparte jongerenorganisatie, "Jonge Democraten" genaamd. Dit tot teleurstelling van de JOVD, die zichzelf beschouwt als progressieve liberale jongerenorganisatie, waar zowel VVD- als D'66-jongeren zich in zouden kunnen herkennen.

leiderschap

Was de dalende kiezersaanhang een gevolg van gebrek aan charisma van de politieke leider? Het taboe rondom een dergelijke functie werd doorbroken door de regio Noord-Holland van D'66, die in de zomermaanden in haar blad

'Drevel' stelde dat de fractie-voorzitter in de Tweede Kamer, Engwirda, onvoldoende charisma bezat. Voor het overleven van de partij is echter de uitstraling van een lijsttrekker van groot belang, aldus het artikel in 'Drevel'. Het kiezen van een lijsttrekker zou reglementair pas voorjaar '86 plaatsvinden, maar tijdens de Algemene Vergadering in april was partij-voorzitter Kohnstamm al op deze discussie vooruit gelopen. Hij had geconstateerd dat D'66 bij de eerstvolgende Tweede Kamerverkiezingen een "aansprekende" lijsttrekker nodig heeft. Geen enkele kandidaat zou vooraf bij de keuze van een lijsttrekker vanzelfsprekend mogen zijn. "Wanneer de aantrekkingskracht van D'66 in de nabije toekomst niet groter wordt dan op dit moment, dan staat de partij voor de keuze om zichzelf op te heffen", aldus Kohnstamm.

In augustus kwam er een initiatief op gang van de vier grootste partij-afdelingen - Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht - om de nieuwe lijsttrekker al in het najaar van '85 te kiezen, opdat deze meer tijd zou krijgen zich te profileren en zo de electorale positie van D'66 te verbeteren. Dit initiatief werd door het Hoofdbestuur verijdeld, maar tijdens het najaarscongres van D'66 op 26 en 27 oktober deed de afdeling Nijmegen eveneens het voorstel om via een 'noodprocedure' vroeger dan '86 een lijsttrekker aan te wijzen. Het partijbestuur verklaarde tegenstander te zijn van deze vervroegde verkiezing: eerst zou er een goed verkiezingsprogramma moeten komen en dan pas een lijsttrekker. Het voorstel van Nijmegen werd door het congres evenwel aangenomen, waarbij het Hoofdbestuur onder voorwaarden (één schriftelijke voorverkiezingsronde en slechts een verkiezingsprogramma op hoofdpunten) accoord ging. De indieners van het voorstel vermeldde nadrukkelijk dat het vervroegen van de verkiezing van een lijsttrekker geen rechtstreeks verband hield met de hier en daar bestaande onvrede met het leiderschap van Engwirda. Laatstgenoemde was vooralsnog de enige kandidaat binnen de partij. In zijn congresrede herhaalde Engwirda dat hij beschikbaar zou zijn voor het lijsttrekkerschap. De discussie rond zijn persoon ging hij niet uit de weg. "Natuurlijk heb ik me het laatste jaar ook afgevraagd of ik wel de meest geschikte man ben om te doen wat ik probeer te doen." Maar, "toen anderen van het toneel verdwenen, werd ik de eerst-verantwoordelijke. Ik kan mij nu niet aan die verantwoordelijkheid onttrekken. Ik wil dat niet, en ik zal het ook niet doen. Dat maakt mij bepaald niet automatisch tot lijsttrekker voor de Tweede Kamerverkiezingen in 1986". Binnen D'66 was van tevoren veelvuldig de naam van oud-minister

Van Mierlo genoemd als potentiële lijsttrekker. Desgevraagd verklaarde deze wegens persoonlijke omstandigheden niet beschikbaar te zijn en ook niet die ambitie te bezitten. Mocht het Hoofdbestuur echter het volgend jaar een dringend beroep op hem doen, dan zou hij dit verzoek in overweging nemen.

congressen

In het jaar 1984 congresseerde D'66 in totaal drie keer, terwijl de Adviesraad zes keer bijeenkwam.

Zoals reeds gemeld besteedde de Algemene Ledenvergadering in januari veel aandacht aan de resolutie *Nadere Aanduiding*. Het daarop volgende congres op 13 en 14 april te Amersfoort gold als campagnestart voor de Europese verkiezingen. Daarnaast stonden een aantal huishoudelijke zaken op de agenda. De fractieleider van D'66 in de Tweede Kamer, Engwirda, kondigde in zijn toespraak aan dat zijn fractie tegen een besluit tot plaatsing van kruisraketten in Nederland zou stemmen. De fractie wilde zelf het liefst uitstel van de Nederlandse beslissing en zou dat ook bepleiten in de Kamer. Na bekendmaking van dit fractiestandpunt werd een motie ingetrokken, die vroeg om onvoorwaardelijke afwijzing van het plaatsingsbesluit. Het agendapunt 'Arbeid' werd verdaagd naar het najaarscongres op 26 en 27 oktober, waar dit onderdeel werd uitgebreid tot 'Arbeid, basisinkomen en sociale zekerheid'. Ten aanzien van het basisinkomen sprak het najaarscongres uit dat invoering van een basisinkomen voor iedereen moest worden uitgewerkt. Het najaarscongres van 1985 zou hierover definitieve uitspraken moeten doen. Tijdens het congres werd partijvoorzitter Kohnstamm met grote meerderheid herkozen. Zijn tegenkandidaat H. Kerstholt had verklaard dat D'66 onder bepaalde voorwaarden bereid moest zijn met CDA en VVD in één kabinet te zitten. Kohnstamm zei te gruwen bij de gedachte dat D'66 het huidige beleid van CDA en VVD aan een meerderheid zou helpen. De Democraten steunden hem hierin; men had voldoende geleerd van de kabinetscrisis in mei 1982. Na het vertrek van de PvdA-ministers bleef D'66 toen met het CDA doorregeren tot de nieuwe verkiezingen in september van dat jaar, waarbij D'66 11 van haar 17 zetels verloor.

Evangelische Volkspartij (EVP)

samenwerking

De samenwerking tussen de EVP en de groep Scholten/Dijkman, in december 1983 ontstaan, kreeg in 1984 nadere invulling. Op 4 februari richtten de twee ex-leden van de CDA-Tweede Kamerfractie tijdens een bijeenkomst in Ede de 'politieke basisbeweging voor vrede en solidariteit' op. De vorming van een nieuwe politieke partij zou uit deze beweging voort kunnen komen. Leidende personen uit de EVP, aanwezig op deze bijeenkomst, haastten zich te verklaren dat de EVP graag zou willen samenwerken met de nieuwe beweging. Daarbij werd opheffing van de EVP niet uitgesloten. "We zullen ons graag aansluiten. De EVP is niet opgericht voor de EVP. We zijn wegbereiders geweest. Eigenlijk hebben we hier op zitten wachten", aldus fractievoorzitter en politiek leider mevrouw Ubels. Nauwe samenwerking met geestverwanten lag ook voor de hand voor de EVP. De EVP bezat slechts één zetel in de Tweede Kamer, en de opiniepeilingen lieten hierin geen groei zien. Integendeel: geregeld behaalde de EVP volgens verkiezingsonderzoeken geen zetel meer. In juni besloot de EVP tot nauwe samenwerking op fractieniveau met de Kamerleden Scholten/Dijkman. Beide fracties zouden zoveel mogelijk één woordvoerder laten optreden bij Kamerdebatten. Bij de gesprekken over een mogelijke fusie werden ook de Europese Groenen betrokken. De bedoeling was te komen tot een gezamenlijke lijst bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1986. De PPR zou hier ook aan mee mogen doen, maar PSP en CPN werden van samenwerking uitgesloten. In november werd door de EVP, de groep Scholten/Dijkman en de Europese Groenen negatief gereageerd op een initiatief van PPR-fractievoorzitter Ria Beckers, om een 'regenboogfractie' te vormen van de kleinere oppositiepartijen rond de PvdA. Hun motivatie luidde dat de drie groeperingen een alternatief wilden vormen voor verontruste CDA-kiezers en dat kan niet als "ze in de hoek van klein links zouden gaan zitten". In plaats van deelname aan de 'regenboogfractie' werd door de EVP tijdens haar najaarscongres besloten tot één kandidatenlijst voor de verkiezingen van 1986 en één programma op hoofdpunten van EVP, groep Scholten/Dijkman en de Europese Groenen. Ten aanzien van deze laatste groepering klonken echter wel sceptische geluiden. "Wat de Europese Groenen precies in de Nederlandse politiek willen, weten ze zelf nog niet precies. Komend voorjaar kunnen we een programma van hen verwachten. EVP-ers die de Europese Groenen beter willen leren kennen, kunnen dat doen op de komende themadagen van de drie partijen gezamenlijk", aldus EVP-voorzitter Herstel. Hij constateerde overigens ook een verschil in politieke stijl tussen EVP en Europese Groenen: "Ze spreken een ander taaltje. Wij zeggen altijd dat we namens de

EVP praten, maar daar zegt men: ik spreek Groen namens mezelf", aldus Herstel.

De EVP deed niet mee aan de Europese verkiezingen. Hiertoe was besloten tijdens het partijcongres in Amersfoort op 10 december 1983. Desondanks hadden zes EVP-ers zich kandidaat gesteld voor deze verkiezingen op de lijst van het Groen Platform. (Uit deze lijst en die van CPN, PPR en PSP werd uiteindelijk de kandidatenlijst van het Groen Progressief Akkoord samengesteld.) Tijdens een partijraadsvergadering op 3 maart werd besloten dat dit voor leden met een functie in de partij onaanvaardbaar was. Als gevolg hiervan stelde Cor Ofman, vice-voorzitter van de partijraad, zijn functie beschikbaar. Verder werd aan deze zes de voorwaarde opgelegd, hun kandidatuur op geen enkele wijze met de EVP in verband te brengen.

De EVP congresseerde in 1984 twee keer, op 14 april te Zwolle en op 24 november te Arnhem. Tijdens het congres te Zwolle werd de nota *Burgerlijke ongehoorzaamheid* besproken, die in grote lijnen werd aangenomen. Naast een aantal huishoudelijke zaken stonden verder op de agenda de verwickelingen rond de bestuurscrisis. Een commissie van goede diensten had onderzoek verricht naar het ontstane conflict tussen vice-voorzitter Feddema en het Partijbestuur. Het conflict was vooral ontstaan door het eigenmachtig optreden van Feddema in 1983 bij de onderhandelingen met PPR, CPN, PSP en Groen Platform over gezamenlijke deelname aan de Europese verkiezingen. Een meerderheid van het Partijbestuur had Feddema willen royeren, maar het EVP-congres van 10 december 1983 wenste niet zover te gaan. Wel zou een commissie zich over deze zaak gaan buigen. Haar advies luidde op het april-congres dat Feddema als vice-voorzitter terug zou moeten treden. Feddema ging hiermee accoord. Hij zou in de functie van secretaris van het bestuur van het Wetenschappelijk Instituut de "koördinator en promotor" worden van dit instituut. De tegenpool van Feddema, partijsecretaris De Leeuw den Bouter legde ook zijn functie neer, om hiermee "de zogenaamde richtingenstrijd binnen de partij uit de wereld te helpen". Hiermee was de bestuurscrisis bezworen.

Naast de reeds vermelde discussie over samenwerking met Europese Groenen en de groep Scholten/Dijkman, stond tijdens het najaarscongres het thema "Economie van het Genoeg" op de agenda. Daarnaast werden nog vacante plaatsen van vice-voorzitter en partijsecretaris opgevuld door respectievelijk J. Bulens en B. Bruggeman.

Gereformeerd Politiek Verbond (GPV)

De Europese verkiezingen waren in 1984 een belangrijk discussiepunt binnen het GPV. De Algemene Vergadering (AV) van 3 december 1983 had besloten om met een gemeenschappelijke lijst van SGP, GPV en RPF deel te nemen aan de verkiezingen, hoewel de Generale Verbondsraad (GVR) had voorgesteld om met een zelfstandige GPV-lijst deel te nemen. De AV verbond wel een aantal voorwaarden aan een gemeenschappelijke deelname, waarmee SGP en RPF in de onderhandelingen accoord zouden moeten gaan. De belangrijkste daarvan was dat het nationaal gereformeerde karakter van het GPV bewaard moest blijven. De GVR besloot later in december 1983 om geen consequenties te verbinden aan de uitkomst van de AV door als bestuur af te treden, maar om loyaal de genomen besluiten uit te voeren.

In maart 1984 ging een meerderheid van de GVR accoord met het resultaat van de onderhandelingen met SGP en RPF, en wees E. van Middelkoop aan als de eerste GPV-kandidaat. Tien leden van de GVR konden zich echter niet met het onderhandelingsresultaat verenigen en publiceerden een verklaring in *Ons Burgerschap* (het partijblad van het GPV). Ze waren van mening dat de partij door dit besluit landelijk een nieuwe koers was ingeslagen, die ze in strijd achtten met het nationaal gereformeerd karakter en de doelstellingen van het GPV. Ze deelden mee dat ze hun zetel in de GVR ter beschikking stelden, maar dat ze wel lid bleven van de partij. De discussie in hoeverre bij lijstineenschuiving het nationaal-gereformeerde karakter van het GPV in het geding was, bleef een rol spelen. In oktober publiceerde de GVR een beleidsnotitie in *Ons Burgerschap* met de titel "Handreiking bij het bespreken van de betekenis van het nationaal-gereformeerde karakter van het GPV", waarin de mogelijkheden tot samenwerken duidelijk werden begrensd (samengaan bij Tweede Kamerverkiezingen, Staten- en gemeenteraadsverkiezingen behoort bijvoorbeeld tot de onmogelijkheden). In het novembernummer van *Ons Burgerschap* verscheen een notitie van een GVR-commissie, waarin de criteria werden neergelegd bij toepassing van lijstineenschuiving. Beide notities zouden in de verenigingen besproken worden en de Algemene Vergadering zou er in 1985 uitspraken over doen.

In januari verscheen in *Ons Burgerschap* een nota van de GVR met een voorstel tot wijziging van de bestuursstructuur van het GPV. Globaal hield dit in dat er in de toekomst één Verbondsbestuur zal komen in plaats van de huidige

twee Verbondsraden (de Generale Verbondsraad en de Centrale Verbondsraad). Daarnaast wilde men een Verbondsadviesraad instellen waarin bijvoorbeeld actuele politieke onderwerpen besproken kunnen worden. Na bespreking van dit voorstel in de partij, zou de GVR een voorstel in de vorm van nieuwe statuten formuleren voor een Algemene Vergadering.

Op 28 april 1984 vond de 37e Jaarvergadering van het GPV plaats in Arnhem. De Vergadering nam afscheid van J. van der Jagt als GPV-voorzitter en CVR-lid, na achttien jaar van bestuurslidmaatschap. Hij wilde zijn volle aandacht geven aan zijn werk in de Eerste Kamer. Met 127 stemmen werd J. Blokland als zijn opvolger gekozen. Verder koos de Vergadering als CVR-leden de heren P. Hazekamp en A.T. Kamsteeg en benoemde als nieuwe GVR-leden mevrouw I.W. Liebeck-Hoving en de heren E. de Jong, A. Prins, J.D. Alsema en H. Dijk. Tijdens de Vergadering waarschuwde Tweede Kamerlid Schutte het kabinet in zijn rede over de kernwapenproblematiek dat het de kleine christelijke fracties in de Tweede Kamer niet moet beschouwen als reserve-troepen die zo nodig te hulp geroepen kunnen worden als het gaat om het krijgen van een meerderheid voor welk compromis dan ook. Het GPV was overigens van mening dat het NATO-dubbelbesluit moet worden uitgevoerd en dat alle raketten geplaatst moeten worden. In maart hadden de fracties van de Tweede en Eerste Kamer dan ook een open brief geschreven aan de Generale Synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland, waarin gesteld werd dat de vermaning van de Synode aan regering en parlement om geen nieuwe kernwapens te plaatsen ambtelijk en moreel gezag mist.

Net zoals bij de SGP, veroorzaakten de uitspraken van oppositieleider Den Uyl over het vermeende ondemocratische of a-democratisch karakter van de kleine rechtse partijen bij het GPV beroering. Van der Jagt veroordeelde in de Eerste Kamer Den Uyl's optreden en Schutte ging in de Tweede Kamer met de PvdA-leider in debat. (Zie voor deze kwestie ook onder SGP van deze kroniek.)

Groep Scholten/Dijkman

De Tweede Kamerleden Scholten en Dijkman, die zich eind 1983 van de CDA-fractie hadden afgescheiden, bleven in 1984 hun Kamerzetels bezetten. Ze opereerden onder de naam 'Groep Scholten/Dijkman'. Het CDA-verkiezings-program en het CDA-Program van Uitgangspunten zouden leidraad blijven voor

hun politiek optreden.

Op 4 februari organiseerden de twee ex-CDA-ers een openbaar congres te Ede, dat door ongeveer 1400 mensen werd bezocht. Tijdens deze bijeenkomst kondigden Scholten en Dijkman de oprichting aan van de 'Politieke basisbeweging voor vrede en solidariteit'. Deze groepering zou zich vooral gaan richten op etnische minderheden, uitkeringsgerechtigden en vredesgroeperingen. Gepleit werd voor de oprichting van een nieuwe politieke partij. Men besloot de mogelijkheden voor een nieuwe partij door een stuurgroep te laten onderzoeken. "Dijkman en ik zijn bereid mee te werken aan een alternatief voor het CDA", aldus Scholten, "maar het moet vanuit de basis komen, niet van bovenaf". Een belangrijke rol in de stuurgroep vervulde B. Goudzwaard, voormalig Kamerlid voor de ARP en auteur van het eerste CDA-verkiezingsprogramma "Niet bij brood alleen".

Een aantal keren kondigde Scholten in 1984 op korte termijn de oprichting van een nieuwe partij aan. Eind maart verklaarde hij voor de VARA-radio dat omstreeks juni een nieuwe partij zou worden opgericht als alternatief voor het CDA. Middels twee themadagen (over etnische minderheden en de crisis in de verzorgingsstaat), negen regionale bijeenkomsten en de opstelling van een profiel voor de partij zou eind mei de beslissing moeten vallen, aldus Scholten een maand later. Tijdens een regionale bijeenkomst te Haarlem op 17 mei meldde Scholten dat de vorming van een nieuwe partij zou leiden tot een federatie van verschillende partijen en groepen. Deze federatie moest met één kandidatenlijst de komende verkiezingen ingaan. Eind mei verliet Goudzwaard de stuurgroep, aangezien naar zijn mening Scholten en Dijkman te hard van stapel liepen in hun streven een politieke partij op te richten. De basisbeweging zou zich moeten openstellen voor politieke bewegingen, die in aanmerking komen voor samenwerking. Oprichting van een nieuwe partij zou deze weg afsluiten, aldus Goudzwaard. Tijdens een besloten bijeenkomst op 23 juni bleek de 'Basisbeweging voor vrede en solidariteit' toch niet zo hard van stapel te lopen. Over oprichting van een nieuwe partij wilde men pas februari '85 beslissen. Wel sprak de vergadering zich uit voor deelname aan de eerstkomende Kamerverkiezingen. Op fractieniveau besloot men tot het eind van de parlementaire periode een "vast samenwerkingsverband" aan te gaan met de EVP. Daarnaast wilden de groep Scholten/Dijkman, de EVP en de Europese Groenen nauwer gaan samenwerken op inhoudelijk gebied. Via themadagen en werkgroepen zou worden geprobeerd politiek op één lijn te komen. In november werd dit na een gezamenlijk overleg officieel bekend gemaakt door

vertegenwoordigers van de drie groeperingen. Scholten verklaarde samen met de EVP en de Europese Groenen een bundeling van 'progressieve christenen' tot stand te willen brengen, als alternatief voor verontruste CDA-kiezers. In hoeverre de Europese Groenen zich daadwerkelijk zouden aansluiten bij een gezamenlijke lijst voor de Kamerverkiezingen, was nog onduidelijk. Overigens zaten Scholten en Dijkman inzake deze kwestie niet op één lijn. Dijkman wilde de bundeling van politieke krachten zo breed mogelijk maken, waarbij hij de door Ria Beckers gesuggereerde regenboogfractie (dus inclusief PPR, CPN, PSP) als een mogelijkheid zag. Scholten verzette zich hiertegen. (Zie ook onder EVP.)

Politieke Partij Radikalen (PPR)

De belangrijkste gebeurtenissen en discussies binnen de PPR in 1984 zijn door Jan Dirx in het partijblad *de Radikalenkrant* van december 1984 als volgt samengevat: "Wat was het voor een jaar 1984? In de PPR ging het vooral over feminisering en over bestrijding van racisme. Daarover kongresseerden we. We hadden het natuurlijk ook over samenwerking, maar dat was niets nieuws, want daar hebben we het toch altijd over."

samenwerking

Om met de samenwerking te beginnen: in februari gaf het Gronings provinciaal bestuur van de PPR een verklaring uit, waarin ze Kamerleden en Partijbestuur opriep om alles in het werk te stellen om tot een goede samenwerking te komen met de groep Scholten/Dijkman. Ze vonden dat deze groep meer betekenis heeft voor de noodzakelijke vernieuwing in de Nederlandse politiek dan de "Linkse Doorbraak" (samenwerkingsverband van leden van CPN, PSP en PPR). Samenwerking van de PPR met CPN en PSP mag volgens de provinciale Groningse PPR geen belemmering vormen voor samenwerking met de groep Scholten/Dijkman. Naar aanleiding van deze kwestie kwam een aantal verontruste PPR-leden in juni op een studieconferentie bijeen in Utrecht. De aanwezigen waren met name bezorgd over de samenwerking van de PPR met CPN en PSP. Henk Waltmans hield er een inleiding waarin hij pleitte voor een nauwe samenwerking met de PvdA, mede om te kunnen participeren in bestuursverantwoordelijkheid. Op deze bijeenkomst werd "de herkenningsgroep" gevormd, die zich zou gaan verzetten tegen klein-linkse samenwerking. In oktober kwam de groep weer bijeen

in Soestduinen.

De keuze van de PPR voor samenwerking met CPN en PSP was voor twee voor-
aanstaande PPR-leden reden om hun lidmaatschap op te zeggen. In mei werd
namelijk bekend dat oud-minister van CRM in het kabinet Den Uyl H. van Doorn
en NOS-voorzitter E. Jurgens (beiden mede-oprichter van de PPR) al enige
tijd geleden voor de partij bedankt hadden.

Op het PPR-congres van 19 mei wees partijvoorzitter Wim de Boer in zijn
toespraak kritiek uit de partij van de hand, als zou de koers van het Partij-
bestuur uitsluitend gericht zijn op nauwe samenwerking met PSP en CPN. De
Boer wees er op dat het bestuur de nota *de PPR gaat verder* (vastgesteld op
het congres van 3 en 4 juni 1983), waarin ook over samenwerking met EVP,
D'66 en Groenen werd gesproken, "uiterst loyaal en met alle energie" had
uitgevoerd. In augustus deed het Partijbestuur een oproep aan alle "progres-
sieve, radikale, linkse, groene en progressief-christelijke partijen" om voor
de Tweede Kamerverkiezingen van 1986 een samenwerkingsverband aan te gaan.
Hiertoe verzond De Boer uitnodigingen voor een gesprek naar de Basisbeweging
voor vrede en solidariteit (de groep rondom Scholten en Dijkman), de CPN,
de Europese Groenen, de EVP, het Groen Platform en de PSP. Het voorstel tot
samenwerking hield in dat er een gezamenlijk programma van hoofdpunten moet
komen, zij het dat de deelnemende partijen onder eigen naam en met ook nog
een eigen programma de verkiezingen ingaan. Verder dienen ze een lijstver-
binding met elkaar te sluiten, maar ook met de PvdA. En na de verkiezingen
behoren de partijen nauw samen te werken in de Tweede Kamer. Voor een derge-
lijke "Regenboogfractie" hielden Wim de Boer en fractievoorzitter in de
Tweede Kamer Ria Beckers een vurig pleidooi op het najaarscongres van 17
november. De eventuele deelnemers aan dit progressief accoord werden uitge-
nodigd om op 4 december bijeen te komen in Krasnapolsky in Amsterdam.
De reacties waren gemengd. De Basisbeweging voor vrede en solidariteit en de
Europese Groenen lieten echter weten niets te voelen voor deze samenwerking.
De eerste vond de PSP en de CPN niet hun meest natuurlijke gesprekspartners,
de laatsten waren van mening dat het niet juist is om nadrukkelijk een positie
te kiezen links van de Partij van de Arbeid. De overige partijen wilden wel
komen praten, maar niet van harte. De CPN zette "serieuze vraagtekens" bij
het PPR-voorstel. De PSP kreeg van het congres uiteindelijk schoorvoetend
toestemming voor "verkennende besprekingen", maar de EVP werd door het congres
op voorhand van de verkenning uitgesloten. PSP-fractievoorzitter in de Tweede

Kamer Fred van der Spek dreigde zelfs uit de partij te stappen en een nieuwe partij op te richten als de voorgestelde samenwerking van kleine progressieve partijen inderdaad tot stand zou komen. De EVP was wel bereid samen te werken met de PPR maar niet met PSP en CPN. Het verbaasde daarom niet dat de partijen op 4 december niet tot overeenstemming kwamen. Voorlopig was het PPR-voorstel hiermee van de baan.

feminisering

Op 19 mei hield de PPR een congres in Utrecht over feminisering. De opzet was dat het geen besluitvormend, maar een meningpeilend karakter zou dragen. De organisatie was aangepast aan het onderwerp van het congres. Zo bevatten de congresstukken geen stellingen die geamendeerd moesten worden, maar voorbeelden uit de praktijk met discussievragen, waarop men moest reageren. Bij de reacties moest het in eerst instantie gaan om eigen ervaringen, ideeën en gevoelens. De reacties werden door de congrescommissie vervolgens tot politieke uitspraken omgewerkt, waarover in kleine groepen kon worden gediscussieerd. Op basis van de uitkomst van deze groepsdiscussies stemde het congres in een plenaire zitting over een aantal eindstellingen, die, wanneer aanvaard, zouden dienen als uitgangspunt voor de voorbereiding van officiële partijstandpunten. Na een verwarrende besluitvorming nam het congres uiteindelijk een aantal stellingen aan, waarvan de twee meest controversiële luiden: 1. "feminisme is in eerste instantie een strijd van vrouwen om hun invloed en macht in onze samenleving te vergroten. Mannen zullen niet uit zichzelf hun overheersende invloed en macht en de waardering die ze daarmee krijgen prijsgeven en zijn daarom vooralsnog tegenstanders"; 2. "om te beginnen in de PPR moet er bij aanstelling en/of verkiezing de voorkeur gegeven worden aan vrouwen, tot een evenwichtige verdeling tussen mannen en vrouwen op alle nivo's is bereikt. Om de criteria, waarmee vrouwen tot nu toe bij aanstelling en/of verkiezing gediskrimineerd worden te veranderen en andere criteria te kunnen ontwikkelen, dienen voorlopig in wervingscommissies, sollicitatiecommissies en adviescommissies in meerderheid vrouwen te zitten. Doelstelling moet zijn dat ook in gekozen organen tijdelijk vrouwen in de meerderheid zijn". Het congres sprak zich verder uit voor individualisering (ongeacht de wijze waarop men verkiest te wonen), voor een volstrekt gelijke behandeling in de wetgeving van de seksen en van seksuele en/of relationele voorkeuren, en

voor gelijke rechten voor jongeren bij werk, inkomen en huisvesting. Naar aanleiding van de twee hiervoor geciteerde stellingen vroeg menig een zich af of de PPR man-vijandig was geworden.

Ondanks deze verstrekkende congresuitspraken bleven er evenwel grote drempels voor vrouwen om zitting te nemen in bestuursorganen. Dat bleek toen op het najaarscongres van 17 november in Utrecht een nieuw Partij-bestuur gekozen moest worden. Van de zevenentwintig vrouwen die kandidaat waren gesteld, bewilligden er slechts twee en voor het Dagelijks Bestuur stond geen enkele vrouw kandidaat. Dit was voor de PPR-vrouwen en een paar actiecentra (= partij-afdelingen) reden om moties in te dienen, waarin werd gevraagd om uitstel van de bestuursverkiezing. Het congres verwierp deze moties echter. Dit stemgedrag was voor ex-partijpenningmeester Arda van den Brink aanleiding om haar kandidatuur alsnog in te trekken. Ze verweet het congres dat het de uitspraken van het feminiseringscongres hiermee niet serieus nam. Het nieuw gekozen bestuur bestond uit negen mannen en vier vrouwen (tegen zeven mannen en zes vrouwen in het oude bestuur).

bestrijding racisme

Inhoudelijk hoofdthema van het reeds genoemde najaarscongres van de PPR op 17 november was de bestrijding van het racisme. Mohammed Rabbae, directeur van het Nederlands Centrum voor Buitenlanders hield een inleiding, waarin hij een historisch overzicht gaf van het overheidsbeleid ten aanzien van buitenlanders en hoe dit racisme in de hand werkte. Vervolgens discussieerde het congres in kleine groepen over de PPR-nota *De kwalijke kant van Nederland*.

Aan het eind van de dag werden een aantal stellingen aangenomen, waarvan de belangrijkste waren: 1. organisaties die stelselmatig aanzetten tot discriminatie van individuen en/of groepen vanwege hun ras, sekse, etnische afkomst, seksuele of relationele voorkeur of godsdienst, zijn in strijd met de Nederlandse wetgeving en moeten tot verboden organisaties worden verklaard;

2. het lidmaatschap van een politieke organisatie kan op zichzelf nooit grond zijn voor ontslag of andere maatregelen. Dit is alleen mogelijk als de persoon in kwestie zich in de werksituatie racistisch gedraagt of het lidmaatschap van de organisatie strijdig is met de doelstelling van de instelling waar men werkzaam is;

3. bij de bestrijding van racistische/fascistische en andere discriminerende

organisaties zal de PPR geen steun geven aan acties die niet de intentie hebben geweldloos te zijn. Verder was het congres van mening dat de overheid een belangrijke rol dient te spelen bij de bestrijding van vooroordelen en het wegnemen van de voedingsbodem voor discriminatie en rassenhaat. Een goed antidiscriminatiebeleid dient volgens de PPR extra aandacht te schenken aan de positie van buitenlandse jongeren en vrouwen. Het congres nam tevens een motie aan, waarin geëist werd dat buitenlanders die zich in ons land vestigen meteen actief en passief kiesrecht moeten krijgen, niet alleen voor gemeenteraadsverkiezingen, maar voor alle verkiezingen.

Pacifistisch Socialistische Partij (PSP)

Interne discussies namen ook in 1984 veel tijd van de Pacifistisch Socialisten in beslag. Een conflict uit 1983 kwam in de winter van 1984 echter tot een oplossing. De Partijraad hief in januari de schorsing van de afdeling Eindhoven op. Een viertal leden van deze afdeling had in 1983 twee partijgenoten verdacht van spionage voor de Politieke Inlichtingendienst van de Eindhovense politie en zou hen daarop enige tijd vastgehouden hebben. Bij gebrek aan bewijs zag de officier van justitie in maart echter af van rechtsvervolging. Twee van de vier PSP-ers namen daarop ook hun zetels in de Eindhovense agglomeratieraad opnieuw in.

In januari trad de algemeen secretaris N. Groen af, uit teleurstelling over de grote weerstand in de partij tegen samenwerking met CPN en PPR. In oktober zou hij plaats nemen in het bestuur van de Stichting voor een Linkse Doorbraak - een groepering die hoopt op den duur CPN, PPR en PSP in één partij te zien opgaan. De PSP-Partijraad koos op 28 januari J. Eilert tot algemeen secretaris. In tegenstelling tot Groen vond een aantal leden de weerstand tegen de "Linkse Doorbraak" nog veel te zwak. Op een bijeenkomst te 's-Hertogenbosch op 19 februari stelde deze groep "verontrusten" samen met de voorzitter van de PSP Tweede Kamerfractie Van der Spek vast dat de PSP "verparlementariseerde" en steeds meer naar een sociaal-democratische partij zonder binding met sociale bewegingen neigde. In de loop van het jaar kwam de groep "verontrusten" nog enkele malen bijeen maar viel vervolgens uit elkaar. Een minderheid verliet de PSP en richtte de Initiatiefgroep voor Revolutionaire Aktie op, terwijl een ander deel rond Van der Spek in december besloot een 'tendensgroep' binnen de PSP te vormen. In april trad de

redactie van het discussieblad *On(s) Genoegen* af wegens kritiek van de Partijraad op haar afwijzing van een bijdrage over sexismen binnen de partij. Eveneens in april verscheen de nota *De visie van de PSP op sociale zekerheid*. Deze bevatte hervormingsvoorstellen als: snelle invoering van een 25-urige werkweek zonder inlevering van koopkracht (tot de modale inkomens), volledige individualisering, handhaving van WW en WAO op 80% van het laatstverdiende loon en verhoging van de minimumuitkeringen met 10%. Een Werkgroep Arbeid en Inkomen zou op dit gebied acties coördineren. Overigens bleken bij een discussiedag in mei ook op dit gebied verschillende meningen binnen de PSP te bestaan. Een groot deel van de partij legde de nadruk op arbeidstijdverkorting, maar een aantal jongeren en vrouwen voelde meer voor bestrijding van het arbeidsethos, afschaffing van de sollicitatieplicht en invoering van een "arbeidsloos" basisinkomen.

In juni nam de PSP deel aan de verkiezingscampagne voor het Europees Parlement. Op 12 juni verscheen echter een advertentie in de Volkskrant, ondertekend door drie afdelingen en een aantal individuele leden waarin werd opgeroepen de verkiezingen te boycotten. De ondertekenaars achtten die namelijk een "schijnvertoning" in strijd met de grondbeginselen van de partij. Het Dagelijks Bestuur dreigde daarop de ondertekenaars te schorsen. Maar het Partijbestuur vond die sanctie te zwaar en sprak slechts zijn "onvrede" met de advertentie uit, in een open brief aan de betrokkenen. Overigens zou één van de betrokken afdelingen, Tegelen, in januari 1985 de partij toch verlaten. Bij de verkiezingen behaalde het Groen Progressief Akkoord van CPN, Groene Partij Nederland, PPR en PSP twee zetels, zodat lijsttrekker Bram van der Lek (PSP) verzekerd was van lidmaatschap in het Europees Parlement. Zijn zetel in de Eerste Kamer viel toe aan Titia Bos.

In de zomer vond enige discussie plaats tussen Van der Lek en zijn collega in de Tweede Kamer, Van der Spek, naar aanleiding van een vraaggesprek van de kersverse Europarlementariër met de *Groene Amsterdammer*. Daarin relativeerde Van der Lek de vraag van het NAVO-lidmaatschap: "Het zal me een rotzorg zijn of ik formeel nog lid ben van die klub of niet, als Nederland daar de dingen doet die wij voorstellen". Van der Spek tekende bezwaar aan tegen die relativering en eiste van PSP-vertegenwoordigers ondubbelzinnige afwijzing van het Atlantisch bondgenootschap.

In september kwam de PSP even in opspraak door een televisie-uitzending, waarin zij een persiflage op de troonrede ten beste gaf. Het Oud Strijders

Legioen (OSL) diende daarop een klacht in wegens majesteitsschennis, Minister-president Lubbers sprak van een "smakeloosheid die zichzelf veroordeelt".

De Partijraad van de PSP, die eind oktober voor een bezinningsweekend bijeenkwam, drong juist aan op een felle stijl van oppositie voeren. Men vond de fractieleden in de Tweede Kamer vaak te netjes en te vriendelijk voor politieke tegenstanders.

Op 24 en 25 november vond in Rotterdam een partijcongres plaats, dat zich vooral bezighield met de verhouding tussen PSP, CPN en PPR. Het voorstel van het Partijbestuur om met CPN en PPR "verkennde besprekingen" te voeren over samenwerking bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1986 kreeg een krappe meerderheid van stemmen (3523:3192). Voor het volgende PSP congres (in juni 1985) zou het Partijbestuur over die besprekingen rapport uitbrengen, alvorens eventueel onderhandelingen te openen. Met EVP, Europese Groenen en de groep Scholten/Dijkman zouden géén besprekingen gevoerd worden. Fractievoorzitter in de Tweede Kamer Van der Spek, die een week voor het congres had gedreigd de partij te zullen verlaten indien die tot één gezamenlijke lijst met CPN en PPR zou besluiten, voerde dat dreigement niet uit. Wél zou hij in december met gelijkgezinden een tendens-groep oprichten om op het congres in juni 1985 zijn standpunt door te kunnen zetten. Het congres stelde richtlijnen vast voor samenwerking op plaatselijk niveau. Een voorstel om een voorkeur uit te spreken voor zelfstandige deelname aan verkiezingen voor gemeenteraden en Provinciale Staten won geen meerderheid. Wél het voorstel dat afdelingen voor samenwerking toestemming van het Partijbestuur - en bij "hoger beroep" van de Partijraad - nodig hebben. Bij een meerderheid van PSP, CPN, PvdA, PPR en EVP, desnoods ook D'66, zou de mogelijkheid van een links program-college onderzocht moeten worden. Aan een college met rechtse partijen als CDA en VVD, maar ook met de Socialistische Partij, zou de PSP in principe nooit deelnemen; in kleine gemeenten zouden echter uitzonderingen mogelijk zijn.

Het congres discussieerde daarnaast over de bestrijding van racisme. Ondanks twijfels over de repressieve rol van de staat en de gevaren van "klasse-justitie" wenste een meerderheid toch dat de staat racistische organisaties zou verbieden en actief vervolgen. Het congres sprak zich bovendien uit voor legalisering van alle illegale buitenlanders en voor vaststelling van minimum-aantallen buitenlanders (quotering) bij toewijzing van woningen. Een

bijzondere partijcommissie zou zich met anti-semitisme gaan bezighouden. Tenslotte aanvaardde het congres een bezuinigingsvoorstel van de penningmeester, waardoor een arbeidsplaats op het partijbureau zou vervallen en het partijorgaan *Bevrijding* minder vaak zou gaan verschijnen. Evenals vele andere partijen had de PSP dit jaar leden - en dus ook contributiegelden - verloren.

Partij van de Arbeid (PvdA)

Sociaal-economische plannen, toekomstige samenwerking met CDA of VVD in een nieuw kabinet en de opvolgingskwestie rond Den Uyl vormden de belangrijkste gebeurtenissen voor de PvdA in 1984.

De partij startte het jaar met een interne discussie over de gewenste lijsttrekker voor de Europese verkiezingen. Fractieleider in de Tweede Kamer Den Uyl en partijvoorzitter Van den Berg waren voor de kandidatuur van P. Dankert, de toenmalige voorzitter van het Europese Parlement. Een meerderheid van het Partijbestuur sprak zich echter uit voor een hernieuwd lijsttrekkerschap van mevrouw Van den Heuvel. Hierbij speelde ook een rol dat Dankert in het recente verleden ten aanzien van de kernwapens, die op dat moment volop in de belangstelling stonden, een genuanceerd standpunt had ingenomen. Het advies van het Partijbestuur werd echter niet opgevolgd door een onafhankelijke commissie, onder voorzitterschap van het Kamerlid Ter Beek. Deze commissie droeg aan de Partijraad van 24 maart Dankert voor als lijsttrekker. Vóór deze Partijraad vond eerst op 18 februari een buitengewoon congres plaats, waar het programma voor de Europese verkiezingen werd vastgesteld. In de paragraaf over de kernwapens ging het congres nog een stap verder dan de partijleiding door uit te spreken dat de Europese Gemeenschap en de EG-lidstaten zouden moeten streven naar 'afschaffing van de kernwapenarsenalen in Oost en West'; de oorspronkelijke tekst sprak over 'vermindering'. Het program werd verder zonder noemenswaardige wijzigingen aangenomen. De Partijraad van 24 maart koos met grote meerderheid Piet Dankert tot lijststaandevoerder. Ien van den Heuvel werd op de tweede plaats gekozen. Bij de verkiezing speelde Dankerts standpunt inzake de kernwapens zoals vermeld een belangrijke rol; Hij verklaarde echter met nadruk tegen plaatsing van kruisraketten te zijn. De Partijraad aanvaardde een voorstel van het Partijbestuur om voor de Europese verkiezingen een lijstverbinding aan te gaan met het Groen Progressief Akkoord van CPN, Groene Partij Nederland, PPR en PSP.

sociaal-economische plannen

Op sociaal-economisch terrein publiceerden Partijbestuur en fractie diverse rapporten. Eind mei verscheen van de Commissie-werkgelegenheid (onder voorzitterschap van het Kamerlid Poppe) een tussenrapport over het werkgelegenheidsbeleid. De definitieve versie van het rapport zou een rol spelen bij de voorbereiding van het verkiezingsprogramma van de PvdA voor 1986. Een beleid gericht op herstel van economie en werkgelegenheid vereist volgens het rapport tijdelijk een verhoging van het financieringstekort. Om het herstelbeleid te kunnen financieren dacht het PvdA-rapport verder aan vergroting van het staatsaandeel in de aardgaswinsten en aan afschaffing van overheidssubsidie voor bedrijfsinvesteringen (WIR). Voor herstel van werkgelegenheid werd ook een omvangrijke herverdeling van werk door arbeidstijdverkorting nodig geacht.

Vlak na verschijning van het tussenrapport werden de berekeningen bekend gemaakt die het Centraal Plan Bureau had gemaakt op basis van PvdA-voorstellen voor een ander economisch beleid. Deze voorstellen had de fractie in oktober 1983 gepresenteerd. Uit de becijfering bleek dat het PvdA-alternatief zou kunnen leiden tot 245.000 minder werklozen dan was voorzien in de kabinetsplannen. Een belangrijke factor hierbij vormde de geleidelijke invoering van een 35-urige werkweek, te bereiken in 1987. Hiertoe dienden de werknemers extra loon in te leveren. Vanuit het CDA en de VVD werd het PvdA-alternatief voor het kabinetsbeleid van de hand gewezen.

Eind juni publiceerde het Partijbestuur een discussienota *Sociaal-economische dilemma's voor de Partij van de Arbeid* ter voorbereiding van het verkiezingsprogramma 1986-1990. Deze discussienota zou door het PvdA-congres in april '85 worden besproken. In deze nota stelde de PvdA voor alle werknemers geleidelijke invoering van een 25-urige werkweek voor. Deze arbeidstijdverkorting mag volgens de nota in de lonen en uitkeringen doorberekend worden maar mensen met een inkomen op het sociaal minimum - de 'echte minima' - kunnen niets meer inleveren. Voor deze groep mag de arbeidstijdverkorting geen gevolgen hebben voor de koopkracht: het PvdA-bestuur bepleitte voor hen gedeeltelijke compensatie voor het verlies aan koopkracht van de laatste jaren. Naast de sociale minima zou ook het minimumloon beschermd moeten worden.

In augustus verscheen de nota *Om een werkbare toekomst* van de PvdA-Kamerleden Van Kemenade en Wöltgens en de econoom Ritzen. Hierin werd voorge-

steld een 25-urige werkweek in te voeren in tien jaar. De werkloosheid zou daardoor aan het eind van deze periode zijn verdwenen en het financieringstekort zou verder zijn gedaald. De drie opstellers bepleitten een grondige herziening van het stelsel van sociale zekerheid. Zo wilde men een basisuitkering voor iedereen boven de 18 jaar die niet in staat is een zelfstandig inkomen te verdienen. De hoogte van deze uitkering zou 50 procent van het huidige minimumloon bedragen. De bovenminimale uitkeringen hoeft de overheid niet langer te garanderen; in plaats daarvan moet de burger zich zelf - individueel of collectief - verzekeren. Op dit laatste punt bekritiseerde de PvdA-fractie de nota. Ook maakte de fractie bezwaar tegen het in een wet vastleggen van tempo en richting van de arbeidstijdverkorting dat te 'dirigistisch' werd bevonden. Het Partijbestuur constateerde overeenstemming op tal van punten tussen zijn eigen nota *Dilemma's* en het rapport Van Kemenade, maar leverde kritiek op de uitwerking van arbeidstijdverkorting en sociale zekerheid. Gezien dezelfde problematiek zou de nota, hoewel geen officieel partijdocument, wel volop bij de discussies in de partij betrokken kunnen worden.

Een nieuw sociaal zekerheidsstelsel werd enkele maanden later ook bepleit door een werkgroep bestaande uit Kamerleden en partijbestuurders in het rapport *Contouren voor stelselwijziging sociale zekerheid*. Voorgesteld werd het uitkeringsniveau hoger en de uitkeringsperiode langer te laten zijn dan in de plannen van het kabinet. De werkgroep was ingesteld om de opvattingen van fractie en Partijbestuur over het stelsel van sociale zekerheid op één lijn te brengen. Voorzitter Van der Hek zei dat zowel fractie als Partijbestuur zich op hoofdzaken achter het rapport hadden geschaard. Op onderdelen diende het echter nader besproken te worden. Beide organen werden hiermee niet gebonden aan concrete uitwerking.

Het bestuursstuk *Sociaal-economische dilemma's voor de PvdA* en alle reacties hierop van de partij-afdelingen stonden begin december centraal tijdens een vergadering van het Partijbestuur met een delegatie uit de Tweede Kamerfractie. Centraal discussiepunt vormde de koopkrachtgarantie voor de minima. Uiteindelijk bereikte men overeenstemming in een formulering die niet langer de koopkracht van de echte minima onder alle omstandigheden garandeerde. Wel wilde de PvdA bij een "verdergaande neerwaartse welvaartsontwikkeling" trachten de koopkracht zoveel mogelijk te beschermen. Het Partijbestuur wees verder nog eens nadrukkelijk elke wettelijke dwang bij het invoeren van arbeidstijdverkorting af.

Uit de ongeveer tweeduizend amendementen uit de afdelingen bleek, dat deze het in grote lijnen eens waren met de voorstellen van *Dilemma's*. Slechts enkele afdelingen hadden elementen uit het rapport Van Kemenade overgenomen. Tijdens een toelichting op het discussiestuk verklaarde partijvoorzitter Max van den Berg dat de sociaal-economische opvattingen van de PvdA bij onderhandelingen over regeringsdeelname voor discussie vatbaar zouden zijn. Het standpunt van deze partij over de kruisraketten zou echter onbespreekbaar blijven. "Ons standpunt over de kruisraketten is ononderhandelbaar, de rest is beleidsinzet, hetgeen betekent dat we met een duidelijk programma in de hand zo hard mogelijk gaan onderhandelen om er zoveel mogelijk uit te slepen", aldus Van den Berg.

kruisraketten

Eerder in het jaar hadden enkele vooraanstaande PvdA-Tweede Kamerleden, Ter Beek en mevrouw Dales, hun twijfels uitgesproken over het absolute 'nee' van de PvdA tegen de plaatsing van kruisraketten. Buitenlandspecialist Ter Beek constateerde in een interview in het partijblad *Voorwaarts* dat het onvoorwaardelijke 'nee' van de PvdA tegen de komst van nieuwe kernwapens in Europa niet had gewerkt. De PvdA zou beter kunnen gaan streven naar een wederzijdse bevriezing van de kernwapenarsenalen in West- en Oost-Europa. Niettemin bepleitte Ter Beek handhaving van het PvdA-standpunt, want "sleutelen aan ons neen zou voor de PvdA politieke zelfmoord betekenen". Mevrouw Dales verklaarde, eveneens in een interview in *Voorwaarts*, niet onder alle omstandigheden tegen plaatsing te zijn. "De politieke realiteit moet nu eenmaal wapenbeheersing en wapenvermindering zijn. Dat kan, onder bepaalde condities stroken met 'geen kernwapens in Nederland'. Maar het kan op een gegeven moment ook leiden, in volle overeenstemming, tot het tijdelijk hebben van kernraketten." Ook defensiespecialist Stemerding zei voor de VARA-radio dat de PvdA met de plaatsing van kruisraketten accoord zou kunnen gaan, wanneer dit voor een beperkte periode zou gelden. Voorwaarde hierbij zou wel moeten zijn dat alle in Europa gestationeerde kruisraketten via onderhandelingen op termijn verdwijnen. De PvdA zou echter niet toetreden tot een volgend kabinet, als niet in het regeerakkoord was opgenomen dat met de Verenigde Staten wordt (her)onderhandeld over verwijdering van de kruisraketten van Nederlands grondgebied, aldus Ter Beek.

coalitievorming

Ondanks het onvoorwaardelijke 'nee' tegen de kruisraketten was de PvdA niet van plan zich tot 1990 in de oppositie te laten manoeuvreren. Deze uitspraak van Den Uyl vormde slechts één van de vele toespelingen gedurende het gehele jaar op een nieuwe regeringsperiode voor de PvdA na de Tweede Kamerverkiezingen van 1986. Zowel regeringssamenwerking met CDA als met VVD werden als mogelijkheden genoemd. Het veelvuldiger verwijzen naar de VVD als mogelijke coalitiepartner was iets nieuws voor de PvdA. Den Uyl meende dat een te lang volgehouden uitsluiting door de PvdA van de VVD "misschien niet verstandig" was geweest. Een eventuele samenwerking met de VVD "zou nuttig kunnen zijn, hoewel we, nuchter gezien, ons bewust moeten zijn van de grote historische en ideologische verschillen. Het zou overigens goed voor Nederland zijn als het CDA eens in de oppositiebanken terecht zou komen", aldus Den Uyl bij de presentatie van de bundel *PvdA-VVD: illusie of monsterverbond*. Deze bundel werd uitgegeven naar aanleiding van het symposium "Liberalisme, socialisme en economische politiek", dat door de Teldersstichting werd georganiseerd ter gelegenheid van haar 30-jarig bestaan.

Volgens een begin december gepubliceerde opiniepeiling (de AVRO/Lagendijk enquête) zou de PvdA uitkomen op 65 zetels (een winst van 18 zetels). Hiermee behaalde ze slechts 5 zetels minder dan VVD en CDA samen. Naar aanleiding van deze uitslag verklaarde Den Uyl na de komende verkiezingen zich wel beschikbaar te stellen voor een nieuw kabinet, maar zich zelf niet *per se* als premier te zien. Van een eventueel PvdA-CDA-kabinet zou volgens Den Uyl de huidige minister-president Lubbers geen premier kunnen worden.

de 'troonopvolging'

Aan de vraag of er een tweede kabinet-Den Uyl zou komen ging in 1984 een andere vraag vooraf: bleef Den Uyl lijsttrekker en politiek leider, of zou hij tussentijds dan wel in 1986 van het politieke toneel verdwijnen. De discussies over de opvolging van Den Uyl beheersten met name gedurende de eerste helft van het jaar de partij. Diverse potentiële 'troonopvolgers' passeerden de revue.

Een belangrijke aanleiding voor de opvolgersdiscussie bood een uitspraak

van Den Uyl zelf na de val van het kabinet Van Agt II in mei '82. Hij had toen aangekondigd "halverwege de rit" van de nieuwe parlementaire periode uit de politiek te zullen stappen; halverwege 1984 dus. Als potentiële opvolgers kwamen naar voren Van Kemenade, Van Dam en FNV-voorzitter Kok. Tussen de top van de Tweede Kamerfractie en het Partijbestuur werd onderhandeld over tussentijdse opvolging van Den Uyl als fractieleider door Van Kemenade. Aangezien het Partijbestuur onvoldoende steun wilde toezeggen voor een lijsttrekkerschap van Van Kemenade bij de verkiezingen van 1986, verklaarde deze niet beschikbaar te zijn om Den Uyl tussentijds op te volgen als fractieleider. Partijvoorzitter Van den Berg wilde voor het lijsttrekkerschap ruimte houden voor Kok. Na de zomervakantie verliet Van Kemenade de Kamer en werd voorzitter van College van Bestuur van de Universiteit van Amsterdam.

Kort na deze interne discussie verklaarde ook Kok niet beschikbaar te zijn Den Uyl op te volgen. Om aan alle speculaties een einde te maken, deelde Den Uyl eind augustus mee aan zijn fractie dat hij tot 1986 voorzitter wilde blijven van de fractie en daarna zonodig ook beschikbaar zou zijn als lijsttrekker.

Aan het eind van het jaar werd duidelijk dat Van den Berg als partijvoorzitter voor een nieuwe periode van twee jaar herkozen zou worden. FNV-voorzitter Kok en de Kamerleden Dales en Van der Hek waren voor deze functie kandidaat gesteld (maar bewilligden niet). De verkiezing van een nieuw partijbestuur zou plaats vinden op het voorjaarscongres in april '85.

Reformatorische Politieke Federatie (RPF)

Ook in 1984 speelde de discussie rondom koers en presentatie van de partij een belangrijke rol binnen de RPF. Op de Federatieraad van 26 februari was dit een van de agendapunten. De vergadering gebruikte de nota *Koers en presentatie* opgesteld door een partijcommissie als discussiestuk. Vele sprekers benadrukten dat ze een sterk getuigenis en een goed program voorstaan. De commissie zou de aangedragen vragen en suggesties verwerken en hoopte voor de zomer een kort rapport met aanbevelingen klaar te hebben. Een ander agendapunt op de Federatieraad was: de Europese verkiezingen. De Raad koos de heer R. van Dam met 132 stemmen als eerste RPF-kandidaat. Op 28 april kwam de Federatieraad opnieuw bijeen om zich uit te spreken over

het Europees verkiezingsprogram, dat met enkele wijzigingen werd goedgekeurd. Lijsttrekker Van Dam hield op deze vergadering zijn politieke "maiden-speech", waarin hij onder meer stelde dat hij het als reformatorische, Bijbelgetrouwe vertegenwoordiger, moeilijk zal hebben in de kakofonie van integratiegeluiden.

Op 19 mei organiseerde de Stichting Kader en Vorming van de RPF een congres in Amersfoort over euthanasie. Verschillende sprekers achtten het recht op zelfbeschikking van de mens in strijd met het beginsel van het menselijk recht op leven en pleitten daarom voor een wettelijk verbod van euthanasie.

In oktober brak weer een conflict uit binnen de RPF toen het Federatiebestuur in een brief aan de kiesverenigingen van de partij het vertrouwen in het Tweede Kamerlid Wagenaar opzegde. Als reden werd genoemd: het "volstrekt eigenmachtige optreden van Wagenaar, zowel in de fractie als in de partij". Volgens de brief erkende hij Leerling niet meer als fractievoorzitter, boycotte hij fractievergaderingen, onthield hij Leerling post die aan de fractie was gericht en verstoorde hij bijbellezing en gebed in de fractievergaderingen. In een reactie ontkende Wagenaar de beschuldigingen en sprak zijn afkeuring erover uit dat het bestuur het conflict via een brief publiek had gemaakt. In de pers werd dit conflict weer een uiting genoemd van de richtingenstrijd binnen de RPF tussen de evangelische, getuigende stroming waarvan Tweede Kamerlid M. Leerling en een meerderheid van het Federatiebestuur deel uitmaken en de reformatorische stroming, waarvan Wagenaar en de Raad van Advies vertegenwoordigers zijn (zie hiervoor ook het Jaarboek 1983 van het DNPP). Het Federatiebestuur ontkende echter dat de afkeuring over de houding van Wagenaar iets te maken had met diens politieke opvattingen over koers en presentatie van de partij en benadrukte dat het uitsluitend ging om de weigering van het Kamerlid om in de fractie constructief samen te werken en om zijn herhaalde weigering mee te werken aan een oplossing van de problemen. De Federatieraad van 17 november werd grotendeels aan het conflict rond Wagenaar gewijd. Het bestuur deed de Raad het voorstel het gedrag van de heer Wagenaar af te keuren, uit te spreken dat hij het morele recht om in 1986 opnieuw Kamerlid voor de RPF te worden heeft verloren en hem op te roepen door het ondertekenen van een aantal richtlijnen een werkbare situatie in de fractie te creëren. Hierna kreeg Wagenaar gelegenheid te reageren. Hij bekritiseerde onder andere de politieke stijl van Leerling die "allereerst christen en pas daarna politicus is" en was van mening dat

zowel binnen als buiten de fractie in de RPF een politieke dialoog gevoerd moest worden, die tot dan toe vrijwel had ontbroken. Uiteindelijk nam de Raad een aantal besluiten aan, waarin werd uitgesproken dat Wagenaars gedrag afkeurenswaardig was en de partij in een diepe crisis had gestort. De Federatieraad besloot echter niet dat Wagenaar het morele recht had verloren om in 1986 opnieuw Kamerlid te worden, maar deed een dringend appèl op hem om in de fractie een werkbare situatie te creëren door accoord te gaan met een aantal richtlijnen. Een aantal dagen na de Federatieraad gaf Wagenaar echter een verklaring uit waarin hij constateerde dat geloofwaardige samenwerking voor hem onmogelijk werd gemaakt, omdat Leerling zich onder andere weigerde te distantiëren van een poging van Leerlings eigen kiesvereniging (Huizen) op de Federatieraad van 17 november om het roeyement van Wagenaar te bewerkstelligen, omdat deze de getuigende politiek van de fractieleider in de weg zou staan. Leerling gaf echter Wagenaar de schuld van de mislukte verzoeningspoging, omdat deze niet bereid bleek loyaal uitvoering te geven aan de besluiten van de Federatieraad. Hij zei bereid te zijn om met Wagenaar te blijven samenwerken.

Een aantal dagen later kwam de RPF weer in het nieuws, toen de heer Bijl, lid van de begeleidingscommissie, die in 1982 was ingesteld na een reeks harde conflicten in de partij, in een brief aan het Partijbestuur zijn lidmaatschap van de partij opzegde. Reden was de gang van zaken rondom het conflict Wagenaar-Leerling. Volgens Bijl was Wagenaar ten onrechte aangewezen als zondebok. Bijl wees een kleine groep in het Partijbestuur als schuldige aan, die samen met Leerling sinds 1980 een rol gespeeld zou hebben die een christelijke organisatie onwaardig is. Hij was van mening dat de RPF verworpen is "tot een onchristelijke puinhoop". Op 15 december kwam de Federatieraad weer bijeen om de tweede helft van de agenda van de vergadering van 17 november af te werken. Een groot aantal verontruste leden van de partij wilde alsnog proberen om de crisis binnen de partij te bezweren. Zij pleitten daarom voor een extra vergadering over het conflict Wagenaar-Leerling, want ze meenden dat een meerderheid tijdens de vorige Federatieraad voor Leerling had gekozen, zonder over voldoende inzicht in de werkelijke gang van zaken te beschikken. Bovendien zou Wagenaar te weinig gelegenheid hebben gehad zich te verdedigen. Het bestuur zegde toe zich over het voorstel te zullen beraden.

Door de Federatieraad werd tevens een nieuw bestuur gekozen. De heer H. Visser werd de nieuwe partijvoorzitter. Hij volgde daarmee de heer P. Langelier op.

Als reactie op de uitspraken van PvdA oppositieleider Den Uyl in augustus over het a-democratisch karakter van de kleine rechtse partijen RPF, SGP en GPV verscheen in *Nieuw Nederland* (het partijblad van de RPF) een artikel, waarin gesteld werd dat Den Uyl blijkbaar bang is voor de invloed van de drie kleine christelijke partijen, omdat bij een eventueel toekomstig kabinet van CDA en VVD met steun van SGP, GPV en RPF zijn laatste kans op een tweede kabinet-Den Uyl in rook opgaat.

Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP)

De Europese verkiezingen hielden in 1984 de gemoederen binnen de SGP danig bezig. Het Hoofdbestuur had al in juli 1983 besloten tot deelname aan de verkiezingen samen met de RPF en het GPV. Voorwaarden hierbij waren: iedere partij zou volledig haar identiteit behouden en de SGP moest de eerste plaats innemen op de gemeenschappelijke kandidatenlijst, omdat ze bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1982 de meeste stemmen had behaald van de drie partijen. Binnen de SGP bleek echter nogal wat verschil van mening over de wenselijkheid van deelname aan de verkiezingen te bestaan. Zowel voor- als tegenstanders van deelname onderschreven artikel 18 van het beginselprogramma, waarin staat dat Europese eenwording uit den boze is, omdat deze de invloed van Rome en het humanisme sterk zal bevorderen en het werk van de Reformatie en het koningschap zal dreigen af te breken. Voorstanders vonden desondanks het Europees Parlement een geschikt forum om stelling te nemen tegen een supranationaal Europa. Tegenstanders waren echter van mening dat de SGP niet moest plaatsnemen in een orgaan, dat er aan meewerkt, al is het op dit moment nog maar adviserend, de nationale zelfstandigheid aan te tasten. De Algemene Vergadering van 25 februari in Utrecht bekrachtigde toch het besluit van het Hoofdbestuur om samen met GPV en RPF deel te nemen aan de verkiezingen (met 279 tegen 203 stemmen). Ir. L. van der Waal werd als lijsttrekker gekozen. De Landelijke Stichting tot handhaving van de staatkundig gereformeerde beginselen (een oppositionele conservatieve vleugel binnen de partij), die fel tegen deelname was, wenste zich bij dit besluit niet neer te leggen. Ze begon in april een advertentiecampaagne in landelijke dagbladen waarbij het hele Nederlandse volk werd gewaarschuwd tegen het gevaar van de Europese verkiezingen. Bovendien verscheen er in *De Telegraaf* een interview met Ds. K. Veldman (voorzitter van de Stichting) over de meningsverschillen binnen de SGP rond de Europese verkiezingen. Dit had een emotio-

nele reactie tot gevolg van Ds. G.H. Abma die zich in het partijblad *De Banier* afvroeg of dit conflict nu beslist via *De Telegraaf* moest worden uitgevochten. Ondanks de tegenstand binnen de partij gingen SGP, RPF en GPV met een gemeenschappelijke lijst de Europese verkiezingen in onder aanvoering van Van der Waal en zouden een zetel in het Europees Parlement behalen.

Op de Algemene Vergadering van 25 februari stond behalve het onderwerp van de Europese verkiezingen o.a. de (her)verkiezing van vier leden van het Hoofdbestuur op de agenda. De heren J. van der Haar, D. Slagboom, C. Harinck en R. Leusink werden met ruime meerderheid van stemmen herkozen.

Op deze Algemene Vergadering vond ook de presentatie plaats van de nota *In haar waarde, het emancipatiedrijven getoetst aan Gods Woord*. Dit rapport was samengesteld door een commissie bestaande uit leden van het Hoofdbestuur en gewone partijleden op verzoek van een aantal kiesverenigingen die duidelijkheid wensten over het actief kiesrecht van vrouwen. Want, hoewel artikel 12 van het beginselprogramma vrouwenkiesrecht in strijd acht met de roeping van de vrouw, bleek bij de Tweede Kamerverkiezingen van september 1982 maar liefst 55% van de SGP-stemmers vrouw te zijn. Deze eerste nota deed nog geen uitspraak over de vraag of vrouwen in de SGP mogen stemmen. Dat gebeurde in het in november verschenen tweede deel van de nota: zolang de SGP deelneemt aan het Nederlandse staatsbestel en het kiesstelsel hebben zowel mannen als vrouwen de vrijheid om te stemmen. Mocht ooit het Nederlandse volk in meerderheid uit SGP-ers gaan bestaan, dan zou de partij streven naar een kiesstelsel dat dichter aansluit bij Gods Woord. Doorslaggevend is niet of de vrouw stemt maar hoe ze stemt. Wanneer ze stemt om te tonen dat ze als de man wenst te zijn, dan verzet ze zich tegen haar roeping en Gods Woord. Stemt ze in de erkenning van de man als hoofd, dan is ze een goede SGP-er, aldus de nota *In haar waarde II*.

In augustus 1984 deed PvdA-fractievoorzitter in de Tweede Kamer J.M. den Uyl een aanval op SGP, GPV en RPF tijdens een toespraak op een bijeenkomst te Zwolle ter herdenking van de oprichting van de SDAP. Hij was van mening dat de programma's van de partijen en met name de SGP wezenlijk "a-democratische" trekken hebben en dat de politieke vertaling van theocratisch denken een latente bedreiging van wezenlijke vrijheden vormt. Ook in de periode daarna sprak Den Uyl zich herhaaldelijk in de media in dergelijke

bewoordingen uit. Zijn kritiek op de kleine christelijke partijen vond plaats tegen de achtergrond van een eventuele toekomstige samenwerking tussen CDA en deze partijen in de vorm van de zogenaamde Staphorst-variant (een minderheidskabinet van CDA en VVD met gedoogsteun van klein rechts). In de Tweede Kamer vond in oktober een debat plaats naar aanleiding van Den Uyl's opmerkingen over SGP, GPV en RPF. In de Eerste Kamer veroordeelden de fractievoorzitters van SGP (Abma) en GPV (Van der Jagt) de aanval van Den Uyl. Ook in *De Banier* verscheen een aantal scherpe reacties waarin o.a. gewezen werd op de lange parlementaire traditie van de SGP.

Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD)

De VVD kwam in 1984 vaak in het nieuws tengevolge van spanningen met haar coalitiepartner, het CDA, de geplande PTT-verhuizing en de RSV-enquête. Het effect van deze spanningen moet men echter niet overschatten. De regerings-coalitie bleef in feite onbedreigd. De VVD leek dan ook intern niet zeer zwaar aangeslagen door deze gebeurtenissen - zelfs niet bij de toch enige verdeeldheid in eigen kring veroorzakende PTT-verhuizing. Zij verloor weliswaar leden dit jaar, maar verschilde daarin weinig van andere grote partijen. In maart breidde ze haar organisatie overigens uit met een (voorlopige) Kamercentrale IJsselmeerpolders.

Op 16 en 17 maart hield de VVD een Algemene Vergadering te Hattem. De belangrijkste onderwerpen waren van huishoudelijke aard: besluitvormingsprocedures, voorwaardelijke verhoging van de contributie, herbenoeming bestuursleden. H.R. Nord werd tot lijsttrekker bij de Europese verkiezingen gekozen in plaats van de enigszins omstreden C. Berkhouwer. De VVD ging die verkiezingen in met een in samenwerking met andere Europese liberale partijen opgesteld program, maar zou op de Partijraad van 19 mei te Haarlem een aantal eigen stellingen over Europese politiek aanvaarden. Naar aanleiding van kritische vragen uit de vergadering ontkende politiek leider Nijpels dat de VVD zou toestemmen in plannen voor beperkingen van het ziekenfondspakket. Het CDA-Kamerlid Lansink, van mening dat hierover wél afspraken tussen zijn partij en de VVD bestonden, beschuldigde daarop Nijpels van "politiek bedrog". Het zou niet het laatste incident in de verhouding tussen de coalitiepartners in 1984 zijn. In zijn toespraak tot de Algemene Vergadering schonk Nijpels vrij veel aandacht aan de kruisrakettenkwestie. Reeds in februari

had hij de kwestie een "tijdbom onder het kabinet" genoemd. In maart stelde hij de rol van de onderwijsbond ABOP en de Raad van de Kerken bij het verzet tegen de kruisraketten aan de kaak. Hij wees voorts op de verplichtingen van het NAVO-lidmaatschap. Minister Van Aardenne sprak de Algemene Vergadering in dezelfde geest toe. Afwijzing van plaatsing der kruisraketten zou niet alleen het gezag van Nederland in de wereld tot een minimum reduceren, maar ook een oorlog dichterbij brengen. De VVD-ministers zouden zich dan ook uit het kabinet terugtrekken indien dat zou besluiten de wapens in Nederland niet te plaatsen.

Het kabinetsbesluit van 1 juni gaf hiertoe echter geen aanleiding. Een actiegroep tegen de kruisraketten stelde vooral de VVD aansprakelijk voor het besluit en bezette onder het motto "Wie plaatst kan de knal verwachten" op 4 juni het Stikkerhuis van de VVD in Amsterdam. Mobiele Eenheden van de politie ontruimden het pand dezelfde dag. De VVD schatte de schade op enkele tienduizenden guldens. Buiten Nederland werd het kabinetsbesluit vaak uitgelegd als afstel in plaats van uitstel van plaatsing. Het Tweede Kamerlid Blaauw (VVD) werd om die reden in juni gepasseerd bij het voorzitterschap van de Assemblee van de West-Europese Unie.

Bij de verkiezingen voor het Europese Parlement in juni won de VVD 19% van de uitgebrachte stemmen, genoeg voor 5 zetels. Dat betekende één zetel winst vergeleken met de Europese verkiezingen van 1979, maar 4% verlies ten opzichte van de Tweede Kamerverkiezingen van 1982. Dat verlies kwam volgens een enquête vooral ten goede aan het CDA, in mindere mate aan PvdA en Centrumpartij. De voorzitter van de Tweede Kamerfractie, Nijpels, kreeg ondanks zijn "onverkiezbare" plaats onderaan op de lijst ruim 100.000 voorkeursstemmen: voldoende voor een zetel. Na overleg met zijn fractie en het Hoofdbestuur van de VVD besloot hij echter de zetel niet te aanvaarden.

In juli richtten fractievoorzitter Nijpels en partijvoorzitter Kamminga een verzoek tot hun partijleden in openbare bestuursfuncties en vertegenwoordigende lichamen om buiten de contributie een deel van hun inkomsten af te staan aan de partij. Tot dan toe hadden slechts 39 van de 2516 politici dat gedaan. Ten gevolge van een verlies van ca. 3500 leden was een tekort in de partijkas ontstaan.

Op 22 september kwam de Partijraad van de VVD in Utrecht bijeen. Discussie met Tweede Kamerfractieleden nam een groot deel van de tijd in beslag. In een toespraak sprak Nijpels zich uit voor het woonlandbeginnel bij kinderbijslag:

voor kinderen in goedkopere landen als Turkije en Marokko zou die minder kunnen bedragen dan voor kinderen in Nederland. Terwijl hij het sociaal-economisch beleid van het kabinet steunde, pleitte hij wel voor beperking van de inkomensachteruitgang voor zogenaamde meerjarige echte minima (personen met een minimuminkomen zonder verdienende partner).

Begin november ontstond enige spanning binnen de VVD rond de voorgestelde verhuizing van de PTT-hoofddirectie van Den Haag naar Groningen. Toen de Commissaris van de Koningin in Groningen, Vonhoff (VVD), vernam dat slechts 2200 van de 3000 directiemedewerkers zouden verhuizen en dat de directeur-generaal slechts een deel van de week in Groningen zou verblijven, sprak hij van "geknoei en gedraai" en beschuldigde de verantwoordelijke minister, mevrouw Smit-Kroes (VVD), van "niet betrouwbaar en zelfs deloyaal gedrag". Tijdens de VVD-Partijraad op 17 november te Hogeveen legden de twee politici dit conflict overigens weer bij.

Op die Partijraadsbijeenkomst trachtte politiek leider Nijpels ook de verhouding tussen de twee regeringspartijen te verbeteren, die vooral door onenigheid over de zogenaamde tweeverdienerswet en de arbeidstoeslag enigszins gespannen was geworden. Hij herhaalde zijn wens, dat ook voor een volgende kabinetsperiode een coalitie tussen zijn partij en het CDA tot stand zou komen. De Partijraadsleden aanvaardden een rapport van de Prof. Mr. B.M. Teldersstichting over jeugdwerkloosheid, waarin een aantal maatregelen werd voorgesteld, zoals loonsubsidies voor langdurig werkloze jongeren, een soepeler ontslagrecht en uitbreiding van deeltijdbanen. De Partijraad verklaarde zich solidair met minister Van Aardenne, die in die tijd bloot stond aan scherpe kritiek op zijn rol in de RSV-affaire. Als minister van Economische Zaken in het kabinet Van Agt I (1978-'81) had hij bewust de Tweede Kamer niet willen inlichten over financiële toezeggingen gedaan aan het Rijn-Schelde-Verolme concern. De enquêtecommissie van de Tweede Kamer noemde zijn gedrag in haar rapport "onaanvaardbaar". Hoewel dit rapport pas in december verscheen, lekte de inhoud al eerder uit. In november bleek dat een maand eerder gesprekken hadden plaatsgevonden tussen enerzijds VVD-fractievoorzitter in de Tweede Kamer Nijpels en vice-fractievoorzitter Evenhuis en anderzijds de heer Korthals, VVD-lid van de enquêtecommissie, en mevrouw Rempt-Halmans, plaatsvervangend lid namens de VVD in die commissie. Nijpels beschuldigde daarna de commissie van onzorgvuldig handelen ten opzichte van minister Van Aardenne. De commissie wees deze beschuldigingen van

de hand en verweet op haar beurt de heer Korthals en mevrouw Rempt schending van vertrouwelijkheid. Het VVD-Kamerlid Joeke, de tweede ondervoorzitter van de enquêtecommissie, onderschreef dit verwijt van de commissie. Bij de verschijning van het rapport in december gaf Korthals een persconferentie waarop hij zijn minderheidsstandpunt in het rapport toelichtte en verklaarde dat een waardeoordeel over minister Van Aardenne hem in conflict zou brengen met zijn politieke loyaliteit als VVD-lid.

Op 22 en 23 november vierde de met de VVD verwante Prof. Mr. B.M. Teldersstichting haar dertigjarig bestaan met een conferentie over de verhouding tussen VVD en PvdA in Hotel Des Indes te Den Haag. De meeste sprekers achtten die verhouding beter dan in de jaren '70, maar nog niet goed genoeg voor een regeringscoalitie. Ter gelegenheid van het 30-jarig bestaan van de Teldersstichting verscheen tevens de (feest)bundel *PvdA-VVD: illusie of monsterverbond*.

Op 15 december hield de VVD een Buitengewone Algemene Vergadering te Dordrecht. Huishoudelijke onderwerpen bepaalden de agenda, in het bijzonder de verhouding tussen VVD en JOVD (Jongerenorganisatie Vrijheid en Democratie). Het Hoofdbestuur legde de vergadering een ontwerp-overeenkomst met de JOVD voor. De JOVD zou de status van "bijzondere groep" krijgen en dus het recht hebben om moties op Algemene Vergaderingen in te dienen. De twee organisaties zouden nauw gaan samenwerken bij de scholing van jongeren. Een lid van het Dagelijks Bestuur van de VVD zou zich speciaal met deze en andere jongerenzaken belasten; vóór zijn benoeming wilde het Hoofdbestuur met de JOVD overleg plegen. De JOVD zou echter haar onafhankelijkheid bewaren. De jongerencontactgroepen die in een aantal Kamercentrales (Leiden, 's-Hertogenbosch, Groningen) jonge VVD-leden buiten de JOVD hadden weten te organiseren, zouden hiermee in feite verdwijnen. Afgevaardigden van die Kamercentrales uitten dan ook wel bezwaren tegen de overeenkomst, maar uiteindelijk keurde de vergadering deze toch goed. Wel diende de overeenkomst in 1987 opnieuw ter discussie gesteld te worden. De Buitengewone Algemene Vergadering sprak steun uit aan minister Van Aardenne - al liet een enkeling kritische geluiden horen. Van Aardenne erkende op 18 december in de Tweede Kamer dat hij dit lichaam niet correct had ingelicht tijdens zijn vorige ambtsperiode, maar ontkende enige opzet tot misleiding. De minister liet de kritiek uit de Kamer over zich heen gaan en toonde geen enkele neiging tot aftreden. Deze kwestie zou ook in 1985 de gemoederen nog sterk bezighouden.